

»Kirkeligt Samfunds« Tilblivelse.

BIDRAG TIL BELYSNING AF DEN GAMMELGRUNDTVIGSKE RETNING

Af A. Pontoppidan Thyssen.

II.

Gennem et tidligere Bidrag¹ har vi fulgt Bestræbelserne for at samle de mere konservative Kræfter inden for Grundtvigianismen og styrke Bevægelsens kirkelige Side lige fra Udspringet i 1870erne til det foreløbige Højdepunkt: Middelfartmødet i 1891. I det følgende skal vi se, hvordan disse »gammelgrundtvigske« Bestræbelser fortsatte i 90erne, og hvordan de til sidst — i 1898 — førte til Dannelsen af et »Kirkeligt Samfund«, der til Dels virkeliggjorde Middelfartmødets Ideer, men tillige gav Anledning til et almindeligt Opgør mellem Bevægelsens to Hovedfløje².

90erne begyndte just ikke lovende for den gammelgrundtvigske Retning. Mødet i Middelfart havde i Virkeligheden ført til et Nederlag for Samlingsarbejdet; og Lavrids Nyegaard, dets mest energiske Talsmand indtil da, trak sig skuffet tilbage fra første Linie. Forhandlingerne omkring dette Møde havde vist, at den nygrundtvigske

¹) Kirkehist. Sml. 7. Rk. II, 171 ff.

²) Kirkeligt Samfunds Tilblivelse er tidligere især behandlet i Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse I (1931), S. 127 ff, Anders Nørgaard: Grundtvigianismen II (1936), S. 253 ff, Fr. Schrøder: Kirkeligt Samfund af 1898 gennem 50 Aar (i Vartovbogen 1948 S. 68 ff) og P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II (1953), S. 26 ff. Selv har jeg desuden drøftet Spørgsmaalet i Højskolebladet for 1953 (i en Artikel-række om V. Brücker og i Ordskifte med Fr. Schrøder, se S. 68 f, 89 f, 114 ff, 128). Nærværende Afhandling vil dels beskæftige sig nærmere med Samfundets Forudsætninger, dels gaa mere i Enkeltheder, navnlig ved Hjælp af utrykte Kilder.

Retning nok havde mange Modstandere, men at adskillige af dem endnu følte et vist Fællesskab med Venstrefløjen. I hvert Fald havde de svært ved at indstille sig paa en ensidig og organiseret Optræden imod den.

Paa den anden Side havde Middelfartbestræbelserne uddybet Kløften mellem det gammelgrundtvigske »Centrum«, der stod bag ved Mødet, og Mændene bag Kirkebladet og Bethesdamøderne. Denne Fløj, som vi har kaldt det grundtvigske »Højre«, havde stadig god Tilslutning og kunde for saa vidt have ydet Nyegaards Aktion kraftig Støtte; for den arbejdede ogsaa for en kirkelig Fornylse i »den gamle Grundtvigianismes« Aand. Men det var især den gamle Vækkelsesforkyndelse, man her vilde genoplive; og Fornylsen skulde først og fremmest komme gennem Samarbejdet med de andre kirkelige Retninger, navnlig Indre Mission. Derfor havde renlivede Gammelgrundtvigianere af Nyegaards Støbning svært ved at anerkende denne Fløj, der da ogsaa var blevet holdt udenfor og til Dels direkte angrebet i Middelfart. Og det maa indrømmes, at der paa denne Tid virkelig ikke var stor Interesse for det grundtvigske Særpræg blandt de typiske Bethesda-grundtvigianere. Nogen særlig *grundtvigsk* Fornylse kunde man ikke vente fra den Kant.

Efter Middelfartmødet stod de konservative Kræfter inden for Grundtvigianismen saaledes splittet og svagt. Og samtidig blomstrede den nygrundtvigske Retning op igen efter Krisen i Slutningen af 80erne. Den var stadig inspireret af den samme optimistiske og aktive Indstilling: det gjaldt om at »fortsætte« Grundtvigs Tanker efter Tidens Behov, forene det kristelige og det folkelige under fuld Aabenhed over for de Strømninger, der bevægede Folket, give sig i Kast med Øjeblikkets Problemer og løse dem paa grundtvigsk-kristelig Basis. Kun derved kunde Grundtvigianismen gøre sig gældende imellem Tidens andre Bevægelser, og kun derved kunde man til syvende og sidst vise, at Kristendommen er den store Magt i Livet. Førerne

var ogsaa til Dels de samme; men ved Siden af de velkendte Navne fra 80erne dukker der nu en ny energisk Ungdom op, som ikke sjældent gik endnu videre end de ældre. Den rekrutteredes navnlig fra Højskolerne, og det var overhovedet hos Højskolefolket, de nygrundtvigske Tanker vandt mest Gehør. For Højskoleungdommen havde netop Sans for alt det nye i Tiden, Lyst til at lære og Lyst til at tage fat. Og da Størstedelen af de menige Grundtvigianere paa Landet var udgaaet fra Højskolerne, havde Nygrundtvigianerne altid et stort Publikum.

Hovedorganet for denne fremskridtsvenlige Højskolegrundtvigianisme var da ogsaa selve Højskolebladet, Grundtvigianernes største Blad, der stadig voksede baade i Side- og Holdertal. Hertil kom F. Falkenstjernes Blad Tidens Strøm, som i Begyndelsen af 90erne blev radikallere end nogen Sinde. Og yderst paa Fløjen stod Morten Pontoppidan, Falkenstjernes tidligere Medredaktør, med sit Enmands-Blad Frit Vidnesbyrd fra 1893. Ogsaa Venstrebladene optog gerne Artikler fra de mere »frisindede« Grundtvigianere; men det var dog navnlig i de to førstnævnte Blade, de nye Tanker blev fremlagt og drøftet; og alt tyder paa, at de virkelig vakte megen Opmærksomhed. Navnlig i 90ernes første Halvdel fandt der en særdeles livlig Debat Sted med mange Indlæg baade fra store og smaa Navne.

Det var ikke mindst Samfundsspørgsmaal, som nu optog Sindene. Ikke just Politikken, der stadig gik sin skæve Gang med provisoriske Tilstande og Tovtrækkeri mellem Venstre og Højre. Kun den begyndende Forhandlingspolitik med Optrækket til et politisk Forlig kunde her vække Interesse. Men der kom en Vrimmel af filantropiske »Sager«, Bevægelser og Foreninger frem, som netop især slog igennem i Begyndelsen af 90erne: Den sociale Sag, Georgismen, Afholdsbevægelsen, Fredssagen, Kvindesagen, Andelsbevægelsen m. m. De satte Røre, og de fik alle ivrige Talsmænd fra grundtvigsk Side.

Der var imidlertid ogsaa stor Interesse for kristelige Problemer. Og det kunde se ud, som om de radikal-teologiske Tendenser, der havde været fremme i 70erne og 80erne, nu var ved at faa Overhaand. Kritikken af den ortodokse »Skriftteologi« havde beredt Vejen; og hertil kom nu Impulser fra den tyske Liberalteologi, der først paa denne Tid fik Indpas i Danmark.

De fleste nygrundtvigske Førere gjorde sig bemærket paa dette Felt. Den gammeltestamentlige Kritik fik navnlig en energisk Fortaler i Axel Plenge, der en Tid endog udgav et Tidsskrift for at udbrede den nye Opfattelse¹; og samtidig søgte Henning Jensen, en »frafalden« Nygrundtvigianer, at popularisere den liberale Teologis Betragtning af det ny Testamente og Jesu Person. Miraklerne og Dogmerne blev ofte diskuteret, og Brücker angreb fx. det religiøse Syn paa Lidelsen som en Straf fra Gud, Uffe Birkedal² især Forsoningslærens og det gamle Testamentes »blodstørstige Gud«, mens Morten Pontoppidan endog syntes at fornægte Kristi Guddom. Desuden understregedes Kravet om aandeligt Frisind stærkt. Den hovedkuls Fordømmelse af Fritænkerne blev skarpt kritiseret; ogsaa her gjaldt det om at vise Aandsfrihed og Tolerance. Og i hvert Fald skulde man stille sig forstaaende over for de mange søgende Aander, der ikke kunde forlige sig med Dele af den kristne Tro.

Det var navnlig Brücker, som gjorde sig til Talsmand herfor, og han blev overhovedet den førende Skikkelse inden for hele det nygrundtvigske Røre. Personlig kunde han ikke følge de mest yderliggaaende; men de havde hans Sympati, og han blev mere og mere tilbøjelig til at stille sig solidarisk med dem over for Modstanderne. De stadige Angreb fra mere konservativt Hold udviklede i det hele en vis Fællesskabsfølelse, og i Maj 1893 lykkedes det Brücker at samle en stor Del af de radikalere Ordførere til et stort

¹) Jfr. 7. Rk. II, 219 Note 2.

²) Jfr. om denne 7. Rk. II, 217 Note 1.

Fællesmøde i Kolding. Her udkastede han i sin Indledningstale et modificeret nygrundtvigsk Program, der skulde tilvejebringe et fælles Grundlag for de mange forskellige Standpunkter inden for Venstrefløjen. Nemlig derved, at han mere radikalt end nogen Sinde vilde henlægge det bærende i Grundtvigianismen til noget forud for al Forstaaelse og Anskuelse. Det, der havde Betydning, var ikke Grundtvigs Meninger, men det »Liv i Troens Ord«, som han selv havde levet, og som andre var kommet til at leve ved ham. Og man kunde »fortsætte Grundtvig« og have Del i det samme Troens Liv, selv om man havde forskellige Meninger om Bibel og Dogmer, ja selv om man opgav den kirkelige Anskuelse og stillede sig frit og prøvende over for »Troens Ord«.

Debatten vidnede dog mere om Forskellene end om Fællesskabet. Alle vilde gerne være »Frihedsmænd til Fingerspidserne«, som det hed; men de mere moderate kunde ikke give Plads for de yderliggaaende Opfattelser, der netop ved denne Lejlighed kom stærkt til Orde. For saa vidt mislykkedes ogsaa dette Samlingsforsøg. Men Mødet var dog en opsigtsvækkende Demonstration af de radikale Tendensers Indflydelse; og negativt fik det stor Betydning. Det overbeviste mange endnu vaklende om, at det var umuligt at samarbejde med det yderste Venstre; det maatte helt afskrives. Og for de bevidste Gammelgrundtvigianere understregede det kraftigt Nødvendigheden af en aktiv Optræden imod »Udskejelserne«.

Overhovedet fremkaldte den nygrundtvigske Fremrykning efterhaanden en ny Opmarch af Bevægelsens mere konservative Kræfter. De nygrundtvigske Ideer blev stadig imødegaaet, baade i Dansk Kirketidende, Kirkebladet og selve Højskolebladet; og der udviklede sig en skarp Polemik imellem de to modstridende Hovedretninger, som kulminerede i Tiden efter Koldingmødet.

Paa den højre Side var det navnlig J. H. Monrad, Fr.

Jungersen og V. J. Hoff¹, der nu kom i Forgrunden som Forsvarere og Førere for den gamle Grundtvigianisme. Det hang bl. a. sammen med, at de i Begyndelsen af 90erne alle kom til København som Præster for Dele af C. J. Brandts tidligere Menighed i Vartov, der stadig havde bevaret noget af sin gamle Anseelse; og Monrad overtog tillige hans Stilling som Redaktør af Dansk Kirketidende. Da Brandt døde i 1889, havde Menighedens Flertal ønsket Jungersen som Præst; men i de mest konservatives Øjne var han endnu mistænkelig, fordi han oprindelig havde hørt til Venstrefløjen, og ved behændig Indgriben fra Skat Rørdams Side lykkedes det at faa Monrad udnævnt i 1890. Den venstreorienterede Del af Vartovmenigheden holdt imidlertid fast ved Jungersen og dannede en Valgmenighed om ham med egen Kirke fra 1893. Og i 1894 deltes Vartovmenigheden igen, idet Monrad med stort Følge flyttede til Marmorkirken, som da var blevet færdig, mens V. J. Hoff, der var Valgmenighedspræst i Ubberup, rykkede ind som Præst for de resterende. Dermed var den ene Menighed blevet til tre; og det viste sig, at den grundtvigske Kreds i København var talrig nok til at fylde alle tre Kirker.

Men de tre Præsters Indflydelse hang naturligvis ogsaa sammen med personlige Egenskaber. Den, der fik størst Betydning, var sikkert Monrad, en ejendommelig og rigt udstyret Natur, der blev Brandt en værdig Arvtager som Prædikant. I Afhandlingen om Middelfartmødet har vi allerede mødt ham som en nær Ven og Meningsfælle af L. Nyegaard; og han stod lige saa skarpt over for Venstrefløjen som denne. Men han var en langt smidigere Polemiker, og i Dansk Kirketidende udfoldede han store journalistiske Evner. Under hans Ledelse blev Bladet virkelig det Organ for den gammelgrundtvigske Polemik, som Nyegaard havde ønsket sig; og det skyldtes ikke mindst Monrads egne vittige og bidske Indlæg. Det gælder navnlig fra 1893, Koldingmødets Aar. Et Brev af dette Aar til P. N.

¹) Jfr. om disse tre 7. Rk. II, 177ff, 179 og 192 Note 4.

Petersen, hans gamle Ven fra Studentertiden¹, viser, hvor stor Vægt han lagde paa Opgøret med de radikale Aander. Efter at have omtalt nogle af dem — Uffe Birkedal, Morten Pontoppidan og den tyske Kirkehistoriker Harnack, hvis Bog om Trosbekendelsen nylig var blevet oversat — opfordrer han ivrigt Petersen til at træde aktivt frem imod dem. Det havde han selv i Sinde: »Sagen er, at jeg føler Drift og Lyst til at tage fat hær saa længe jeg har Kræfter der til. Jeg har ret egenlig følt et Kald til at gøre mit at Rationalismen ikke saadan mir nichts dir nichts maskeret skal faa Lov at snige sig ind og suge Saften og Kraften af alt, jeg føler saa meget mere Drift dertil, som jeg mærker, at den unge Slægt staar mærkværdig vaabenløs og desorienteret i Situationen«². Efter Koldingmødet rykkede Monrad da ogsaa ud med et principielt Angreb paa Brückers nygrundtvigske Program. Brücker svarede, og der udviklede sig en lang Debat, som især mod Slutningen fik Karakter af et definitivt Opgør. For da betegnede Monrad rent ud Brücker og hele hans Følge som frafaldne; i Virkeligheden havde de forladt den grundtvigske Skanse.

Jungersen havde ganske den samme Indstilling. Som nævnt havde han særlig haft Tilhængere i den venstreorienterede Del af Vartovmenigheden; men det viste sig snart, at han var lige saa konservativ som Monrad. Ogsaa han var en ivrig Polemiker, der følte det som sin Opgave at bekæmpe Brandesianismens og »Nyrationalismens« Fristelser. Det var ikke mindst derfor, han havde ønsket at komme til København. Hans Polemik tog især direkte Sigte paa »Fritænkerne«; men han kæmpede ogsaa Side om Side med Monrad imod Nygrundtvigianernes teologiske Radikalisme³.

¹) Jfr. 7. Rk. II, 177 Note 2.

²) Monrad til P. N. Petersen 31/1 (93), RA (hvor dette og alle de nedennævnte Breve maa søges i Modtagerens Arkiv).

³) Jfr. som Vidnesbyrd om Jungersens Indstilling flg. fra et Brev til P. N. Petersen 27/9 91 (RA) om et paatænkt Konventsforedrag: »jeg

V. J. Hoff var derimod en irenisk Natur, der kun i enkelte Tilfælde tog Del i Debatten. Hans Synspunkt var mere pastoralt end egentlig teologisk. Og skønt han ligesom Monrad og Jungersen nærmest tilhørte det gammelgrundtvigske »Centrum«, viste han megen Forstaaelse for de kirkelige Samarbejdsbestræbelser, ja fungerede endog som Formand for Bethesdamødernes Bestyrelse i Slutningen af 90erne¹. Men han delte fuldt ud de to andres Bekymringer med Hensyn til Grundtvigianismens Udvikling, og han vilde meget gerne være med til at dæmme op imod de nyere Strømninger inden for Bevægelsen, hos hvilke han især savnede religiøs Alvor. Selv var han netop præget af en alvorlig Fromhed, som indgød Tillid; og allerede som Valgmenighedspræst havde han indtaget en central Stilling i det grundtvigske Kirkeliv, en Stilling, der yderligere befæstedes under hans Virksomhed i København, hvor han stod som Brandts ældste og nærmeste Arvtager².

havde tænkt at sige lidt om de horn, som Grundtvigianismen må løbe af sig, de farer, som naturlig kan true den; jeg tænker nærmest på en overvurdering af det menneskelige, hvilket vil føre til rationalisme, og på forholdet til skriften, hvilket vil føre til det Brückerske stade; på det evangeliske mærke, hvilket vil friste til overfladisk syndsbevidsthed, og dermed igjen til rationalisme. Alt dette ligger for, så snart ånden går af os, og der er jo ingen tvivl om, fanden nok vil finde disse steder, hvor han kan bore sig ind, og at det vil give megen kvalm og fortræd, som det jo da allerede har begyndt godt nok at vise sig«. — Tankegangen er typisk, men Tonen blev snart langt skarpere.

¹) Jfr. 7. Rk. II, 203 Note 3 og D. Ktd. 98 12/6 374.

²) Meget karakteristisk for Hoffs Indstilling er et Konventsforedrag »Om den kristelige Prædiken«, der blev holdt 28/10 92 (if. Manuskriptet, Hoffs Arkiv, RA) og trykt i D. Ktd. 93 21—28/5 321ff, 347ff. Han lægger her stor Vægt paa, at Prædiken skal være et »Vidnesbyrd«; der skal være »noget, som brænder i Forkynderens Sjæl«. Og derfor maatte han alvorligt advare mod nogle Fristelser, som truede Tidens Prædikanten: til blot »at holde en Tale, at udfolde Veltalenhed«, eller til at holde kristelige Foredrag, hvor man stadig fandt nye underholdende Emner frem, men kun talte til Tanken, Fantasien, Interessen; eller endelig til at gøre Prædiken til en »Nutidsprædiken«, der stod i Fare for at erstatte Evangeliet med de nye Tanker. Men »Kristendommen selv maa

Men ved Siden af den direkte Polemik mod de nygrundtvigske Ordførere fremkom der ogsaa fra Begyndelsen af 90erne en almindelig Kritik af Højskolefolket og hele den Side af Grundtvigianismen, som repræsenteredes af Højskolebladet og Tidens Strøm. Man fandt mange Forfaldstegn, men Kritikken gik dog navnlig ud paa, at det kristelige var blevet skudt i Baggrunden. I selve Højskolebladet maa Ungdommens, og særlig Højskoleungdommens Verdslighed Gang paa Gang holde for¹, og det hævdes, at »Kjærligheden hos det grundtvigske Lægfolk er i Færd med at flytte fra Kirken hen i Foredragssalen«². Overhovedet klages der over ringere Tilslutning til Møderne, daarlig Tilrettelæggelse og Forsømmelse af Forsamlingshusene, ja over, at disse anvendes til alskens Forlystelser³. Skylden lægges ofte paa Grundtvigianernes mangfoldige nye Ideer og Interesser; med stigende Styrke bliver det gjort gældende, som en udtrykte det, at den grundtvigske Kreds ikke bør søge »sin Styrke i at være med paa Andelssagen, Fredssagen, Litteratur og Kultur, Bibelkritik, Sølv møntfoden, Kneippkuren — ja, jeg ved ikke hvad —, men først og sidst i dette: at være en kirkelig Kraft i den kristne Menighed i Danmark«⁴. Det var imidlertid klart, at denne Kritik i sidste Instans ramte de nygrundtvigske Ordførere og Blade, der havde ført alle de nye Sager frem og overhovedet havde størst Indflydelse inden for denne

jo da ikke omskiftes eller forflygtige sit Væsen ved at gaa op i de forskellige Tidsspørgsmaal, der kan komme frem, de Sager, der staar paa Dagsordenen, den Tidsaand, som netop nu raader«.

¹) Jfr. fx. Brückers Forsvar Højskbl. 92 25/11 1518 ff, samt Højskbl. 94 2/11 1349 ff, 30/11 1449 ff, 97 14/5 629 ff.

²) Højskbl. 92 5/8 1023 f. Udtalelsen var oprindelig fremkommet i Indre Missionstidendes »Anneks«, men den har adskillige grundtvigske Paralleller, jfr. Henvisningerne i Note 4.

³) Disse Spørgsmaal drøftes særlig ivrigt i Aargang 1894 af Højskolebladet.

⁴) Højskbl. 97 13/8 1051 ff, jfr. 90 6/6 723 ff, 92 7/10 1303 ff, 97 3/9 1143 ff, 10/9 1181 ff.

»folkelige« Side af Grundtvigianismen. Privat lagde Monrad fx. ikke Skjul paa, at det efter hans Mening var Højskolebladet, der mere end noget andet havde bidraget til »Grundtvigianismens Dekadence«¹.

Kritikken havde imidlertid et positivt Modstykke. Man følte, at der maatte gøres noget for at modvirke Tilbagegangen i det grundtvigske Kirkeliv, og Midlet maatte være et planmæssigt kristeligt Arbejde. En vis Indflydelse fra Indre Mission gjorde sig ogsaa gældende; for selv om Grundtvigianerne havde svært ved at indstille sig paa Missionens organisationsmæssige Metoder, kunde det ikke nægtes, at de havde vist sig effektive; og Konkurrencen fra denne Retning blev mere og mere mærkbar. I hvert Fald søgte man flere Steder at faa et Arbejde i Gang af lignende eller beslægtet Art.

Det ældste hed ligefrem »den grundtvigske indre Mission«. I 80erne havde det kun bestaaet af en Mand, Søren Olesen fra Mors, der virkede som Lægprædikant paa eget Initiativ². Men i Begyndelsen af 90erne kom han ind under en fast Ordning, idet han fik en Bestyrelse bag sig, bestaaende af Ludvig Schrøder og tre kendte grundtvigske Præster: Kr. Glud, Fr. Nygaard og A. Lassen³. Desuden blev der udsendt endnu en Missionær, nemlig Friskolelærer Anders Dissing, der ogsaa var Morsinger. Man nærede store Forventninger til dette Arbejde; i hvert Fald haabede Missionærerne selv, at det skulde blive et Sidestykke til Indre Missions Kolportørvirksomhed, og Søren Olsen var meget optaget af en Plan om at faa oprettet en Missionær-

¹) Jfr. Monrad til Brücker 30/3 94: »jeg har i mange Aar ærgret mig over dette raadløse og hovedløse Blad med sine uansvarlige Ministre. Det har vistnok i Virkeligheden mere end noget andet bidraget til Grundtvigianismens Dekadence« (efter udat. Koncept i Monrads Arkiv (Privateje)) — Datoen fremgaar af Svaret).

²) Jfr. 7. Rk. II, 195.

³) De tre første var de mest fremtrædende. Nygaard døde i 1897; men Niels Kristjan Glud (1835—1925), Sognepræst i Jebjerg, og Ludvig Schrøder (1836—1908), Forstander for Askov Højskole, skal vi senere møde igen.

højskole paa Mors. Men Bestyrelsen havde svært ved blot at skaffe det nødvendigste til de to Missionærer, og noget større blev det ikke til¹. Nogen Interesse maa der dog have været for et saadant Arbejde, for vi hører ogsaa om andre Bestræbelser i samme Retning. I 1892 begyndte saaledes en vendsysselsk Gaardmand, Ludvig Bøgeskov, at virke som Lægprædikant paa sin Gaard i Serritslev. Her samlede han Egnens Folk til maanedlige Opbyggelsesmøder, og for Ungdommen holdt han tillige Møde en Gang om Ugen². Og i 1896 optræder der en ny grundtvigsk Indremissionær paa Falster, Lærer O. P. Jensen, som uden Forbindelse med det større »Missionsselskab« udsendes af en Kreds af Præster og Lægfolk sammesteds³.

Hertil kommer en Række lokale Foreningsdannelser. I Begyndelsen af 90erne vokser de grundtvigske Ungdomsforeninger frem mange Steder, især paa Fyn; og i 1894 oprettes den første større Organisation: »De sammensluttede fynske Ungdomsforeninger«. Initiativet var nærmest kirkeligt; som Regel blev de stiftet af grundtvigske Præster og Lærere, med det Formaal »at sætte Gærde om Ungdommen«; og det synes at have givet dem et stærkt kristeligt Præg i de første Aar⁴. Andre Foreninger havde

¹) Ved Vennemødet i Odense 1889, hvor Søren Olesens Virksomhed ellers blev kraftigt anbefalet, var der Enighed om, at man ikke skulde danne nogen Organisation for Arbejdet (se Højskbl. 89 11/10 1301ff); men Fr. Nygaard og L. Schrøder stiftede alligevel en Slags »Tiggerorden«, jfr. Nygaard til Schrøder 23/11 89 og Fr. Schrøder: Ludvig Schrøder II (1936), S. 209. Bestyrelsen omtales første Gang i Højskbl. 93 29/12 1672, og 1895—99 bringer Bladet flere Meddelelser om Arbejdet, navnlig Aarsberetninger (mest indholdsrig er den sidste, 99 3/2 155ff). Jfr. ogsaa J. P. Wammen: Søren Olesen fra Mors (1924), især S. 70ff, og Anders Dissings Erindringsoptegnelser (Protokol i Landsarkivet i Viborg).

²) Jfr. Andreas Jensen: Grundtvigianismen i Vestvendsyssel og den Henriksen'ske Bevægelse (1944) S. 36ff.

³) Jfr. Højskbl. 96 27/3 Tillægget. Ogsaa paa Lolland rejstes Kravet om at faa udsendt grundtvigske Lægprædikanter, Højskbl. 95 12/4 475.

⁴) Jfr. Thorvald Laursens Oversigt i Ryslingebogen 1920 S. 67ff og den fynske Foregangsmand Olaf Nielsens Artikler i Højskolebladet fra 1894 og fremefter.

direkte kirkelige Opgaver. I 1894 dannes der et »Kirkeligt Samfund« for Haderslev og Omegn, der skulde »fremme det kristelige, kirkelige og sædelige Liv i vort Folk ... i Overensstemmelse med den apostoliske Trosbekendelse og den hellige Skrift«¹. En lignende Forening for hele Sønderjylland, det saakaldte »Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, stiftedes Aaret efter med Ludvig Schrøder og Præsten Johannes Clausen, Vonsild, som Initiativtagere². Og den samme Johannes Clausen, der var en mærkelig Blanding af en Missionsmand og en Grundtvigianer, samlede ogsaa paa sin egen Egn et »kirkeligt Samfund«, der fra Sommeren 1896 mødtes til maanedlige Møder og senere ogsaa til Altergangsgudstjenester fire Gange aarligt³. Omtrent samtidig dannedes et »Kirkeligt Samfund for Ærø« af grundtvigske Kredse paa denne Ø, som begyndte at holde offentlige Møder fra 1895⁴. Men størst Betydning fik dog en tilsvarende Forening i Sydøstsjælland. Det begyndte med, at Karl Vinther, en gammel Vartovmand, der nu var Lærer i Dysted⁵, i 1894 skrev en Artikel i Kirkebladet med Overskriften: »Er det ikke paa Tide, at der fra den grundtvigske Retnings Side gøres et Forsøg paa en fastere Ordning af en »Indre-Missions« Virksomhed?«⁶ Dette Forslag blev bl. a. varmt anbefalet af Thomas Rørdam, Bladets ene Redaktør⁷; og i Forening

¹) Jfr. Højskbl. 95 5/4 447f.

²) Jfr. Kirkl. Samfunds Aarbog 1924—25 S. 50 ff. Udvalget gik senere op i Kirkeligt Samfund af 1898.

³) Jfr. Højskbl. 99 17/2 225 ff.

⁴) Jfr. Vort Samfund 1900 15/1 2f.

⁵) Karl H. N. Vinther (vistnok 1829—1908) gav, som vi skal se, ogsaa Stødet til det store »Samfund« af 1898. Han var udgaaet fra den gude-lige Vækkelse, men blev Grundtvigs Tilhører i Vartov fra 1848. Fra 1861 var han Lærer i Dysted ved Næstved, hvor han lærte Egnens mange fremtrædende grundtvigske Præster og Lægmand at kende. Jfr. hans Bog: Oplevelser fra Menighedslivet i København og Sydøstsjælland fra Aarhundredets Midte (1895).

⁶) Kirkebladet 94 1/7 340 ff.

⁷) Kirkebladet 94 15/9 468 f; jfr. sst. 15/8 414 ff og 15/9 466 f (to andre Indlæg til Støtte for Vinthers Tanke).

med Vinther fik han samme Efteraar startet en Række kirkelige Møder for Sydøstsjælland, hvor han havde været Præst til 1892. Selv døde Rørdam kort efter; men Arbejdet fortsatte og blev 1895 organiseret som en livskraftig Forening ledet af en Bestyrelse, der bestod af seks Præster og seks Lægmænd¹.

Der var altsaa en voksende Interesse for praktisk kirkeligt Arbejde i de grundtvigske Kredse. Og den var ikke længere begrænset til Kirkebladets og Bethesdamødernes Mænd; ogsaa det gammelgrundtvigske Centrum, som hidtil havde holdt sig fra alt, der kunde smage af Indre Mission, var nu ved at komme med. Efterhaanden kunde de to Grupper i Virkeligheden mødes i Fremhævelsen af Grundtvigianismens kirkelige Side imod Nygrundtvigianernes og Højskolefolkets overdrevne »Folkelighed«. Og det teologiske Opgør virkede i samme Retning. Ogsaa her fik de fælles Sag. Dels fordi de havde samme Modstander, dels fordi Kampen ikke saa meget drejede sig om de særlige grundtvigske Anskuelse som om fundamentale kristelige Dogmer og om Bibelens Ufejlbarhed lige over for den nye kritiske Teologi. Overhovedet afløstes den ivrige gammelgrundtvigske Retroenhed efterhaanden af almindelig teologisk Konservatisme. Paa den anden Side fik det grundtvigske Højre, der jo tidligere havde nærmet sig Indre Mission, mere Sans for det grundtvigske Særpræg. De fælleskirkelige Bethesdamøder havde nemlig ikke ført til noget, bl. a. fordi Indre Mission kun viste ringe Imødekommenhed over for Tilnærmelserne fra grundtvigsk Side. Og Kirkebladets kraftigste Mand, Thomas Rørdam, døde som nævnt i 1894. Bladet fortsatte under den anden Redaktør, Th. Elmquist; men han sluttede sig nu nærmere til den gammelgrundtvigske Linie.

¹) Jfr. især D. Ktd. 97 31/1 75f og Begtrup: Dansk Menighedsliv II (1932), S. 136 ff. — Ogsaa i Sydvestsjælland samledes paa denne Tid en Slags »kirkelig Forening« omkring Præsten Jens Schjørring; men den havde en friere Form og ytrede sig vistnok kun i en Række Vennemøder (se Vort Samfund 99 15/2 24, Højskbl. 99 17/2 222, 1900 9/11 1439f og Bladet Sydvestsjælland 1900 16/3).

Den nygrundtvigske Fremrykning i Begyndelsen af 90erne virkede saaledes ogsaa fornyende og samlende paa Modstanderne. Fra Midten af 90erne danner de en nogenlunde ensartet Gruppe, præget af kirkelig Arbejdsiver og teologisk Konservatisme, og i hvert Fald enig om at modvirke »Grundtvigianismens Dekadence«. Den »gammelgrundtvigske« Side af Bevægelsen havde faaet et nyt, mindre nuanceret og mindre udpræget Ansigt; men dens Anseelse var stigende, og det Tilløb, Grundtvigianismen nu fik fra hidtil neutrale kirkelige Kredse, der reagerede imod Indre Missions Domstener og aggressive Metoder, sluttede sig nærmest til denne Fløj.

Hertil kommer, at Gammelgrundtvigianerne paa denne Tid fik Medbør fraoven. Politisk repræsenteredes de nærmest af Frede Bojsens Gruppe, der var gaaet i Spidsen for Forhandlingspolitikken; og allerede inden Forliget begyndte Grundtvigianismen og særlig den moderate Fløj at faa Gavn af det mildere Klima: En Række af de ældre grundtvigske Ordførere hædredes med Ridderkorset, Professor Fredrik Nielsen blev det teologiske Fakultets Repræsentant i det kirkelige Raad¹, og i 1892 gennemførtes den store Højskolelov. Men efter Forliget afløstes Estrup af en halvvejs grundtvigsk Statsminister, Reedtz-Thott; og den nye Kultusminister, Bardenfleth, var endog Medlem af Vartov, Svigersøn af gamle Brandt og Svoger til J. H. Monrad. Tilmed udnævnte Bardenfleth i 1895 Skat Rørdam til Sjællands Biskop, efter at Monrad i Forening med Vilh. Beck havde organiseret en stor Præsteanadresse til Fordel for ham². Men det var navnlig de mere konservative Grundtvigianere, der nød godt af de nye Magthaveres Gunst. Bardenfleth stod under Monrads Indflydelse, og Skat

¹) En raadgivende Forsamling, som oprettedes af Kultusministeriet i 1883 og bestod af Bisperne og en teologisk og juridisk Professor.

²) Jfr. herom P. G. Lindhardts Afhandling i Kirkl. Samfunds Julebog 1954 S. 58ff.

Rørdam var netop en yderst konservativ og kun kirkeligt interesseret Grundtvigianer.

Midt i 90erne begyndte Bladet derfor at vende sig. For samtidig med, at Gammelgrundtvigianismens Stilling styrkedes, svækkedes Venstrefløjen af flere Aarsager. Friskole- og Frimenighedsbevægelsen, der havde staaet langt til venstre, mistede sit Hold i Befolkningen, og den politiske Radikalisme led et Nederlag ved Forliget i 1894. De moderate Nygrundtvigianere trak sig tilbage, Tidens Strøm gik ind, Falkenstjerne døde, Uffe Birkedal nærmede sig Unitarismen, Morten Pontoppidan gled praktisk talt ud af den grundtvigske Lejr, og Brücker vakte umaaelig Forargelse og Uvilje ved i 1896 at vie den fraskilte Jakob Knudsen. Trods alt dette var det ganske vist stadig den venstreorienterede og højskoleprægede Del af Bevægelsen, der dominerede ude i Landbefolkningen, og Tilløbet udefra var maaske endnu større i disse »folkelige» Kredse. Men i hvert Fald blev Slutningen af 90erne ogsaa en Fremgangstid for den »kirkelige» Side.

Midtpunktet i denne Udvikling blev København. Her samledes efterhaanden Traadene, saavel fra de gammelgrundtvigske Bestræbelser før Middelfartmødet som fra de nye Tilløb i 90erne; og her begynder nu den Linie, der fører direkte op til »Kirkeligt Samfund af 1898«.

Vi har allerede omtalt de tre førende grundtvigske Præster i København: Monrad, Jungersen og Hoff. Deres Virksomhed virkede utvivlsomt fornyende paa Hovedstadens grundtvigske Kirkeliv. De havde ogsaa Evne til at samle Ungdommen og spillede fx. en stor Rolle for den grundtvigske Studenterkreds¹. Indbyrdes stod de paa en god Fod, og deres Menigheder begyndte snart at mødes til store Fællesmøder². Men ogsaa ved de københavnske Sogne-

¹) Herom vidner især V. J. Hoffs Kalendere (RA).

²) Se fx. Højskbl. 99 10/2 187f.

kirker kom der efterhaanden adskillige grundtvigske Præster, især yngre Mænd: Ferdinand Jensen¹, Edv. Blau-müller², Hoffs Svigersøn P. M. Larsen³, Jens Laursen⁴, T. L. Schiøler⁵ o. fl. Alle disse Præster knyttedes sammen i et fælles grundtvigsk Konvent, der ogsaa optog P. N. Petersen, Monrads gode Ven, nu Præst ved Roskilde, og Theodor Møller⁶, som var Præst i Birkerød og ogsaa stod Monrad nær.

Samarbejdet var betinget af en ensartet Grundindstilling, netop 90ernes kirkelige Grundtvigianisme, der vel som Regel fastholdt alle de gamle grundtvigske Anskuelser, men tillige havde en stærk Følelse af, at Tiden krævede et praktisk kirkeligt Arbejde. De vanskelige Forhold i Hovedstaden med dens »Socialister« og »vantro Masser« gjorde et stærkt Indtryk paa dem, og de blev sikkert ogsaa inspiret af den energiske Indsats, som gjordes fra anden Side: af Københavns Indre Mission, K.F.U.M. og det københavnske Kirkefond, Bestræbelser, som de stod mere eller mindre venligt overfor. V. J. Hoff og P. M. Larsen blev endog Medlemmer af Kirkefondets Bestyrelse⁷. Konventet drøftede derfor ofte med Bekymring de kirkelige Problemer i

¹) Lorentz Ferdinand Jensen (1845—1925), Præst i København fra 1873, Sognepræst ved Trinitatis Kirke 1895—1901, derefter i Søllerød.

²) Edvard Blaumüller (1851—1911), res. Kapellan ved Helligaandskirken 1886, Sognepræst sst. 1908.

³) Peter Mathias Larsen (1862—1917), res. Kapellan ved Vor Frelzers Kirke 1892, Sognepræst ved Marmorkirken 1903.

⁴) Jens Laursen (1856—1928), res. Kapellan ved Frederiksberg Kirke 1893, Sognepræst ved St. Markus 1902.

⁵) Thomas Larsen Schiøler (1861—1939), res. Kapellan ved St. Pauls Kirken 1893—98; Biskop i Aarhus fra 1916. Blandt de andre københavnske Præster, der efterhaanden kom med i Konventet, kan nævnes Chr. Welding, Oluf Madsen og L. J. Laursen.

⁶) Theodor Kristian Fabricius Møller (1842—1934), Sognepræst i Birkerød fra 1889.

⁷) Nemlig lige fra Starten i 1896; Larsen kom desuden i Forretningsudvalget (1896—1904). Se Københavns Kirkesag 1890—1915 (Festskrift), S. 220 f.

København og i de grundtvigske Kredse ud over Landet¹. Og man lod det ikke blive ved Ord; Spørgsmaalet var jo netop, hvad der kunde *gøres*.

Det første større Initiativ², der udgik fra denne Kreds, var en Række kirkehistoriske Foredrag, som blev holdt i Bethesdas Festsal i Vinteren 1896—97³. De blev en stor Succes, og de følgende Vintre fortsatte disse »Bethesdaforedrag« under megen Tilslutning; desuden arrangerede man tilsvarende Foredrag andre Steder i Byen, bl. a. i Arbejdernes Forsamlingshuse⁴. Forbilledet var utvivlsomt Københavns Højskoleforenings offentlige Møder, dels Møder for Arbejdere i Istedgades Asyl, som var begyndt i 1888, dels og især nogle større Møderækker i Vintrene 1891—92 og 92—93, som Foreningen afholdt i Arbejderforeningens Sal⁵. Men mens disse Møder nærmest var af »folkelig« Karakter, havde de Foredrag, det københavnske Konvent tog Initiativet til, et bestemt kirkeligt Sigte. Foredragsholderne var ganske vist for en stor Del Højskolefolk — Mænd som Ludvig Schrøder, Jens Nørre-

¹) Jfr. Gerda Welding: Præsten Chr. Welding (1939), S. 62.

²) Der kendes dog ogsaa en tidligere Plan. I Januar 1895 indbød Hoff, Jungersen og Monrad forskellige interesserede til et Møde den 11. Februar, hvor man skulde forhandle om Indretningen af »et større Samlingslokale i København indeholdende en eller to Mødesale, Lejlighed for et Gæstehjem og Foreningslokaler« (if. trykt Meddelelse i Breve fra Hoff til H. Rosendal, RA). Men denne Tanke blev først virkeliggjort mange Aar efter gennem »Grundtvigs Hus«.

³) Indbyderne var Hoff, Jungersen, Monrad, Ferdinand Jensen og P. M. Larsen, jfr. Opfordringen i Dansk Kirketidende (D. Ktd. 96 13/9 607 f). Jungersen holdt det indledende Foredrag (trykt i D. Ktd. 96 18/10 673 ff) og var utvivlsomt den egentlige Leder (jfr. fx. Karl Povlsen til Johan Borup 9/12 98, Privateje, Minder fra gl. gr. Hjem VII, 24 f).

⁴) Om Tilslutningen se fx. Jungersen til J. Nørregaard 2/10 96, til Karl Povlsen 4/1 98 (begge RA), Højskbl. 98 29/7 959; om Møderne i andre Lokaler fx. Jungersen til Povl Hansen 16/11, 4/12, 97, 5/1 98, P. M. Larsen til sm. 7/1, 25/2 98, J. Schrøder til sm. 4/11, 24/11 98, til H. Rosendal 5/11 98, 4/7 og 30/12 99 (alle RA). Det fremgaar, at disse Møder betaltes af Overskuddet fra Bethesdaforedragene.

⁵) Jfr. Ernst J. Borup: Københavns Højskoleforening (1928), S. 85 ff.

gaard, Hans Rosendal og Holger Begtrup¹ — og Emnerne var ikke snævert kirkelige. Men Arrangørerne lagde ikke Skjul paa, at de helst vilde høre om Personer, som kunde give Anledning til »kristelig Tale«². »Foredragene ønskes saaledes«, hedder det ligefrem i et Brev til en af Talerne, »at de mer eller mindre tydeligt, men dog utvivlsomt, indeholder en kristen Bekjendelse eller et kristeligt Vidnesbyrd«³.

Det næste Udspil fra det københavnske Konvent kom i Maj 1897, hvor man indbød »kirkelige Meningsfæller blandt Landets Præster« til et Forhandlingsmøde i København om Efteraaret⁴. Det understregedes senere udtrykkeligt, at Indbydelsen kun gjaldt »nærmere Meningsfæller«, ikke »alle saadanne, der maatte kalde sig Grundtvigs Disciple«⁵; og Meningen var aabenbart at skabe Forbindelse mellem de Præster, der kunde slutte sig til den københavnske Linie, og om muligt forberede en samlet Optræden. I et Brev til Nyegaard skrev Monrad saaledes herom: »Vi tænker os Muligheden af at der er banet Vejen til saa megen Forstaaelse at vi atter kan forhandle indad til i Ro og mulig ogsaa sige noget man kan høre udadtil hvis vi i den løbende Tid skulde finde Anledning dertil. Nu regeres der jo uden noget som helst Hensyn til hvad vi kvækker om hver i sit Hjørne«⁶. Mødet varede to Dage, 13.—14. Okto-

¹) Holger Begtrup (1859—1937) var Lærer paa Askov 1882—95 og grundlagde derefter Frederiksborg Højskole. Om Nørregaard og Rosendal se 7. Rk. II, 192 Note 3 og 198 Note 1.

²) Jfr. Jungersen til Povl Hansen 4/12 97, RA.

³) J. Schrøder til Povl Hansen 4/11 98, RA.

⁴) Jfr. Indbydelsen i D. Ktd. 97 16/5 341, der er underskrevet af alle de S. 299f nævnte Medlemmer af Konventet (bortset fra Tilføjelsen i Note 5). Et almindeligt Vennemøde havde været paatænkt, men blev opgivet, fordi der skulde holdes et saadant i Odense samme Aar; jfr. Hoff til P. N. Petersen 30/3 97, RA.

⁵) Jfr. D. Ktd. 97 12/9 619, 3/10 666.

⁶) Brevet er udateret, men utvivlsomt fra o. 1/5 97 (Privateje). Det sidste sigter aabenbart til Grundtvigianismens kirkepolitiske Stilling, hvis Betydning for de gammelgrundtvigske Samlingsbestræbelser vi siden skal vende tilbage til.

ber, og Forhandlingerne indlededes af Jungersen, Hoff og Monrad; Jungersen talte om »det menneskelige Ret og Plads i Kristenlivet«, Hoff om »den rette evangeliske Prædikemaade« og Monrad om »de ønskeligste Grundsætninger for Folkekirkens fremtidige Styrelse«. Disse Foredrag blev siden trykt i Dansk Kirketidende; men ellers maatte Mødet ikke refereres¹. Dog skete der tilsyneladende intet opsigtsvækkende.

Men i hvert Fald var mange af de »kirkelige Meningsfæller« hermed blevet samlet og det københavnske Triumvirat præsenteret. Præstemødet i 1897 danner derfor Optakten til det helt store Foretagende det næste Aar, da man arrangerede et almindeligt Vennemøde i Bethesda den 7.—8. September, det første siden 1883. Denne Gang gjaldt Indbydelsen hele den grundtvigske Kreds; men Indbydernes Navne viste tydeligt, at det var den solide og kirkeligt interesserede Del af Bevægelsen, der kaldte til Samling. Det var for en stor Del ældre ansete Mænd som H. P. B. Barfod², Thyge Hansen, Fjerritslev³, Andreas Leth⁴, Jens Nørregaard o. lign.; og den grundtvigske indre Mission var repræsenteret af Ludvig Schrøder, Kr. Glud og Søren Olesen, den sydøstsjællandske Forening af Karl Vinther og det københavnske Konvent af ikke mindre end fem Navne⁵. Programmet havde ogsaa et kraftigt »københavnsk« Islæt; for Hoff skulde indlede, Jungersen holde Hovedforedraget, og Monrad slutte⁶.

Forhaandsinteressen for Mødet var stor. Allerede inden det var annonceret, gav Th. Elmquist det sin Anbefaling i

¹) Jfr. D. Ktd. 97 12/9 619, 3/10 666 samt 21-28/11 773ff, 789ff, 31/10 717ff, 17/10 685ff.

²) Læge og historisk Forfatter, et fremtrædende Medlem af Vartovskredsen (1843—1926).

³) Gaardejer, Friskolemand, Formand for Ryslinge Valgmenighed (1816—1906).

⁴) Jfr. 7. Rk. II, 197 Note 3.

⁵) Af ialt 20; desuden var P. M. Larsen og Vartovmanden Johs. Schrøder Mødets Sekretærer (se nedenfor).

⁶) Jfr. Indbydelsen i D. Ktd. 98 3/7 430f og Højskbl. 98 8/7 Tillægget.

Dansk Kirketidende: Man trængte netop til et Forhandlingsmøde som dette; der var mange Ting at tale om, nye Opgaver var kommet frem, og en indbyrdes Afklaring var meget ønskelig. Desuden vilde han gerne understrege, at hans almenkirkelige Interesser ikke forhindrede ham i at værdsætte et saadant Møde eller overhovedet det særligt grundtvigske¹. Andre Indsendere var bange for, at Bethesda ikke skulde kunne rumme alle de mange, der agtede sig til Mødet. Blandt Lægfolket havde der, hed det, været stor Misfornøjelse med, at de ikke havde haft Adgang til det sidste Aars Møde. Ledelsen holdt dog fast ved Bethesda som bedst egnet til Forhandlinger².

Men Tilstømningen var virkelig ved at sprænge Rammerne. Bethesda blev fyldt til sidste Plads, og Forsamlingen talte i hvert Fald henved 2000 Mennesker³. Det gav en fortrøstningsfuld Stemning. Som Theodor Møller udtrykte det under en af Forhandlingerne: »De siger, vi er døde, men se, vi lever!«⁴ Men adskillige af Deltagerne hørte til den Slags »kirkelige Meningsfæller«, som først og frem-

¹) D. Ktd. 98 5/6 353ff.

²) Jfr. D. Ktd. 98 14/8 523f, 28/8 557f, J. Schrøder til J. Nørregaard 9/8 98, RA. Muligvis er Baggrunden for denne Bekymring ogsaa Land-Grundtvigianismens Frygt for, at »Københavnernes« skulde dominere Mødet.

³) Salen var »tætpakket« (se fx. Højskbl. 98 16/9 1162), og til de store Bethesdamøder regnede man med 2000 Pladser (if. J. Schrøders ovn. Brev, hvorefter det dog var paatænkt kun at sælge 1800 Adgangskort).

⁴) I denne direkte Form refereres Udtalelsen i et Brev fra Richard Petersen (Sognepræst i Grevinge, historisk Forfatter) til Morten Pontoppidan 28/12 98, Privateje. Et andet karakteristisk Udtryk fik Stemningen i en »paatænkt Afslutnings-Tale«, som Monrad bagefter offentliggjorde; den var ikke blevet holdt i den Form, fordi der, som han skriver, »oftere i Mødedagene var anslaaet beslægtede Strænge« (se D. Ktd. 98 11/9 583ff, hvor Talen er trykt). Han mindedes her de store Forventninger, der havde præget Grundtvigianismen i hans Ungdom, og han lagde ikke Skjul paa, at de forløbne Aar havde rummet mange Skuffelser. Men trods alt havde hans Slægtled modtaget store aandelige Værdier inden for den grundtvigske Kreds, og nu gjaldt det om at holde dem fast, selv om man maatte tale derom i et mere dæmpet Sprog end de gamle. Vel

mest søgte Støtte over for Indre Mission og kun glædede sig over, at Grundtvigianernes skarpe Retningspræg nu syntes at fortønes¹.

Ifølge Programmet skulde Forhandlingerne dreje sig om saa centrale grundtvigske Emner som den kirkelige Anskuelse, Kirke og Kultur og det folkelige og det kristelige, indledet af Jungersen, Jens Nørregaard og Nordmanden Chr. Bruun, samt Frimenighedspræst L. B. Poulsen fra Bovlund. Herom kunde man ikke vente at høre noget nyt, og det var for saa vidt heller ikke Meningen. Men efter at Jungersen i det første Foredrag havde hejst Fanen ved at fremhæve den kirkelige Anskuelses Betydning, gik man over til at tale om noget helt andet, nemlig om en organiseret Lægmandsvirksomhed fra de grundtvigske Menigheder. Det blev Mødets egentlige Begivenhed.

Spørgsmaalet rejstes af Karl Vinther i et Indlæg umiddelbart efter Jungersens Foredrag². Han beklagede her, at Grundtvigianerne hidtil ikke havde vist nær saa stor

udgjorde Grundtvigianismen ikke længere en tætsluttet Slagorden, snarere en vidtforgrenet Folkevæbning; men det gav ogsaa gode Betingelser for at udbrede og bevare Sansen for kristen Tro, for Historie og Poesi i Folket (se ogsaa 7. Rk., II, 177ff, hvor det indledende Afsnit er refereret). Jfr. desuden Chr. Ballings begejstrede Omtale af Mødet i Vægteren 98 15/9 281ff, Th. Elmquists i Kirkebl. 98 15/9 449ff samt det S. 324 refererede Brev af Johs. Schrøder.

¹) Jfr. Kirkebl. 98 15/9 453, D. Ktd. 98 18/9 603ff og Højskbl. 99 27/1 109ff samt det oven. Brev fra Rich. Petersen, hvor det videre hedder: »I en vis Forstand har der i de sidste Par Aar været en Fremgang for Grundtv., og den er kommet dels ved I. Missions Fejl, dels ved en vis Moderation i det grundtvigske Begreb. Vennemødet ligesom Foredragsmøderne i Bethesda afgav Vidnesbyrd om, at man betragtede Gr. med mildere Øjne; men det er en ren Illusion, hvis Vedkommende tror, at den egentlige dogmatiske Gr. er i Fremgang, nej den er i Baggang, men det er den menneskelige Side ved Grundtv., der tiltaler mange Folk i Modsætning til I. Missions mange Umenneskeligheder. I Virkeligheden var en Mængde af Deltagerne i Vennemødet aldeles ikke Grundtvigianere og havde heller ikke i Sinde at blive det . . . Det var ligefrem paa-faldende«.

²) Det flg. bygger paa Referatet af den første Mødedag i D. Ktd. 98 18/9 593ff og Højskbl. 98 16/9 1159ff.

Forstaaelse for Lægmandsvidnesbyrdets Betydning som Indre Mission. Der havde ikke rigtig været »Vækst« i den grundtvigske indre Mission. Men Sagen burde gøres til en Menighedssag, og han opfordrede derfor de interesserede til at mødes og drøfte Problemet den næste Dag Kl. 2 i et særligt Lokale, den saakaldte Billedsal. — Dette fik straks varm Støtte fra Missionssekretær Johs. Schrøder, Ludvig Schrøders Broder¹, der særligt understregede Værdien af en Lægmandsvirksomhed i Hovedstaden, Haand i Haand med Præsternes; overhovedet trængtes der til et organiseret Samarbejde mellem de grundtvigske Menighedskredse. Og under den følgende Forhandling fik Sagen ogsaa fuld Tilslutning fra P. M. Larsen.

Men ellers var Meningerne »kendelig delte« i Forsamlingen², der aabenbart talte mange, som ikke kunde forlige sig med et organiseret og specielt kirkeligt Arbejde fra grundtvigsk Side. Dette »folkelige« Synspunkt repræsenteredes i Diskussionen af Holger Begtrup og L. B. Poulsen. Begtrup advarede mod »den centrifugale Kristendom«, der havde travlt med saa mange Sager, at den glemte det væsentlige; Grundtvigianerne skulde alene samles om »Lyset over Guds Ord i vor Kirke« og ikke »fiske i rørt Vande og finde Opgaver«, ikke stadig anstille Sammenligninger med andre. Og L. B. Poulsen mindede om, at Grundtvigianerne allerede havde en udstrakt Lægmandsvirksomhed gennem deres Højskolelærere, der virkede

¹) Johannes E. Schrøder (1838—1920) var oprindelig Højskolelærer og utvivlsomt gammel Bekendt af Karl Vinther fra sin Tid som Forstander for Brøderup Højskole o. 1870 (jfr. Karl Vinthers »Oplevelser« S. 152ff). I Begyndelsen af 70'erne kom han til København, hvor han ernærede sig som Bogholder og Vinhandler; men han anvendte en stor Del af sin Tid paa kirkeligt Arbejde, især paa det grundtvigske Soldatarbejde og Santhalmissionen. Desuden spillede han en stor Rolle inden for Vartovmenigheden, hvor han navnlig fik et nært Forhold til V. J. Hoff. Jfr. Fr. Schrøder: Johannes E. Schrøder (1918).

²) If. Begtrup: Dansk Menighedsliv I, 130, jfr. Chr. Balling til P. N. Petersen 12/1 99 og til J. Nørregaard 26/12 98, begge RA.

baade i Skoler og Forsamlingshuse paa kristelig Grund.

Det var da ogsaa en meget beskeden Forsamling, der mødtes næste Dag for at fortsætte Drøftelserne¹. Og det var, som en af de tilstedeværende siden oplyste², »lutter Teologer eller da mere eller mindre lærde Mænd, der førte Ordet. Af Lægfolk fra Landet var næsten ingen til Stede, og der var da heller ingen, der spurgte efter dem«. Men Meddeleren havde ogsaa haft en stærk Følelse af, at man paa Landet aldrig vilde gaa med til et Arbejde af den Art. — Mødet blev ikke refereret, men Karl Vinther gav selv senere en kort Beretning om dets Forløb³: »Der samledes ved den fastsatte Tid ikke mange Deltagere, men dog vistnok henved 100 Mennesker, som valgte Pastor Jungersen til Ordstyrer. Forhandlingerne var ret livlige, men da Mødet havde varet i et Par Timer, og Flertallet ikke havde Tid til at blive længere sammen, og der endnu var 9 Talere indtegnede hos Ordstyreren, var det at indse, at Forhandlingerne umuligt kunde tilendebringes den Dag, hvilket man ønskede og havde haabet, og man foreslog da at overdrage det grundtvigske Præstekonvent i København Sagen, for at de[t] nærmere kunde udarbejde og formulere en Ordning paa Grundlag af de Forhandlinger, som havde fundet Sted«. Hvilket blev vedtaget med stor Majoritet.

Det fremgaar tydeligt heraf, at det ikke har været let at naa til et Resultat. Men det lykkedes altsaa at faa Sagen overgivet til det københavnske Konvent, der ifølge Forsamlingens Bestemmelse skulde tilkalde nogle Lægmænd fra det øvrige Land for at forhandle med dem og »mulig stille Forslag ved næste Vennemøde«⁴.

I og for sig var dette en nærliggende Løsning, for som

¹) Jfr. Chr. Balling sst.: »der mødte jo en ganske forsvindende Flok til Særmødet . . .«

²) Jens Mortensen i Højskbl. 99 3/2 149.

³) Højskbl. 99 20/1 73f.

⁴) Jfr. Kirkebladet 98 15/9 461, Højskbl. 99 27/1 103f, 3/2 149. If. den sidste Kilde skulde Konventet supplere sig med et tilsvarende Antal Lægmænd.

vi har set havde de grundtvigske Præster i København efterhaanden faaet en førende Stilling paa Grundtvigianismens kirkelige Side, og desuden var Forslaget ganske i Konventets Aand. En hel Del af dets Medlemmer maa da ogsaa have været til Stede ved det lille Møde og erklæret sig villige til at tage Sagen op. I hvert Fald gjorde de det med en saadan Iver, at man skulde tro, den oprindelig var udgaaet fra dem. — Men paa den anden Side: skulde Forslaget komme udefra, var det kun naturligt, at det blev fremsat af Mænd som Karl Vinther, Johs. Schrøder og P. M. Larsen. Karl Vinther havde jo givet Stødet til den sydøstsjællandske Forening og iøvrigt i mange Aar været Talsmand for en grundtvigsk Lægmandsmission¹, Johs. Schrøder havde siden 70erne virket som Sekretær ved næsten alle Grundtvigianernes kirkelige Møder og Foretagender i København, og P. M. Larsen var en praktisk Organisationsmand, der gjorde et stort kirkeligt Arbejde i sit eget Sogn paa Linie med Københavns Indre Mission.

I Betragtning af Konventets Interesse for Sagen er der derimod noget mærkeligt i, at den ikke var blevet optaget paa Mødets Program som et officielt Forhandlingsemne. Det maa nemlig antages, at Karl Vinther i Forvejen har drøftet sin Plan ikke blot med sine to Meningsfæller, der havde den praktiske Ledelse af Vennemødet, men ogsaa med de andre Indbydere². Dette er vel Grunden til, at man i Programmet havde holdt den anden Dags Eftermiddag fri. Men hvorfor rejste man ikke en almindelig Forhandling om denne Sag, der dog maatte angaa alle de grundtvigske Menigheder? — Den mest rimelige Forkla-

¹) Jfr. hans Artikler i D. Ktd. 81 22/5 330ff, 19/6 398ff, Kirkebladet 86 1/7 284ff.

²) I Monrads Arkiv (Privateje) findes et hektograferet Kort fra P. M. Larsen og Johs. Schrøder af 18/5 98, der indkalder Vennemødets Indbydere til Møde i Aarhus den 1. Juni og tilføjer: »Der er fremkommet ny Forslag til Forhandlingsemner«. Muligvis sigter dette til et Forslag fra Vinther, som jo selv hørte til Indbyderne, om at sætte Lægmandsvirksomheden paa Programmet.

ring er vel den, at man ikke har ment at kunne føre Sagen frelst igennem i den store Forsamling. Man har haft en Følelse af, at den ikke vilde møde alt for stor Velvilje og let drukne i Diskussion. Naar Drøftelsen derimod blev henlagt til et særligt Møde, kunde man haabe, at det kun eller især var de positivt indstillede, der indfandt sig.

Men nu var Forslaget altsaa havnet hos det københavnske Konvent, og dermed var Vejen fri. For her tillagde man det saa stor Betydning, at man ikke vilde gøre dets Skæbne afhængig af yderligere Debat. Middelfartmødet havde jo ogsaa vist, at man selv i en udvalgt Kreds kunde møde uoverstigelige Vanskeligheder. Konventet tog derfor Sagen helt i sin egen Haand, eller rettere: overgav den til Hoff, Jungersen, Monrad og P. M. Larsen. Og disse fire arbejdede saa hurtigt, at de allerede et Par Uger efter Vennemødet kunde underskrive Programmet for en landsomfattende kirkelig Organisation, udformet i seks Paragraffer og vedføjet Navnene paa den ønskede Bestyrelse. Selv Medlemsbidraget var allerede fastsat: mindst 2 Kr. aarligt. Meget taler for, at dette første Udkast, der er bevaret, er formet af Hoff, som overhovedet synes at have været den drivende Kraft; men de andre har utvivlsomt ogsaa ydet deres Bidrag¹. I hvert Fald kunde de tiltræde den Form, det fik;

¹) Jfr. Jungersen til Holger Begtrup 17/10 98 (Ut. 280, KB): »Det hele Program er foreløbig udarbejdet af Hoff, Monrad og mig i Samraad med L. Schrøder . . .«. At P. M. Larsen ogsaa har været med i de indledende Forhandlinger, synes at fremgaa af hans Underskrift paa Udkastet og iøvrigt af hans nære Forhold til Hoff og store Interesse for Sagen (jfr. Jensen-Sønderup i Kirkl. Samfunds Aarbog 1922—23 S. 22f). Udkastet findes vedlagt samme Brev fra Jungersen, underskrevet af de fire Præster 23/9 98. Det er hektograferet, men baade Retskrivning, Sprog og Stil tyder paa, at Hoff har ført Pennen (jfr. Jensen-Sønderups Formodning sst.) M. H. t. de forudgaaende Forhandlinger viser Hoff's Kalender for 1898 (RA), at Konventet har været samlet hos Th. Møller den 14. September; og forud for Mødet den 23. har Hoff desuden forhandlet med Jungersen den 20. og 21. September. Om Hoff's Betydning for hele

og det blev fastholdt næsten uændret under de følgende Forhandlinger.

I selve Udkastet har Foretagendet endnu ikke noget Navn, men betegnes blot som en »Forening til Kristenlivets og kirkelig Oplysnings Fremme«. Som Motivering henvises der indledningsvis til, at det ved Vennemødet var blevet overdraget Konventet at fremkomme med »et Forslag til et ordnet kirkeligt Fællesarbejde af vor Vennekred[s] Landet over«. Man oversaa ikke, at der allerede blev gjort et betydeligt Arbejde »fra vor Side«, men, hedder det videre: »vi tror, at mange af vore Venner føler sig svækkede i deres Arbejde, fordi de ikke tilstrækkelig mærker Samfundslivets bærende Kraft og fordi der er adskilt Arbejde, der kunde og burde gøres, men som ikke kan sættes i Værk uden den aandelige og materielle Støtte, som en mere omfattende og gennemført Ordning giver.« I den første Paragraf bestemmes Formaalet: »Der tilstræbes et større kirkeligt Sammenhold og Samarbejde for gennem Tale og Skrift, at virke til Kristenlivets Væxt og Oplysning paa Daabspagtens Grund«. Derfor foreslaas i de følgende Paragraffer Oprettelse af lokale Foreninger Landet over med hver sin Bestyrelse, men tilsluttet en Hovedbestyrelse, der — som det udtrykkelig bemærkes — supplerer sig selv. Og med Hensyn til selve Arbejdet sætter Programmet store Maal: Afholdelse af lokale kirkelige Møder, større Fællesmøder og Vennemøder for hele Landet, Møder for Arbejdere og unge, Bogsalg af kirkelige Skrifter, Ansættelse af Diakoner til at gøre Husbesøg og virke i Soldaterhjem, Sømandshjem og Menighedshuse, samt Udsendelse af Lægprædikanter til videre Kredse. Endelig findes der en Paragraf om, at man vil virke for større kirkelig Frihed.

Det var altsaa et storstilet Foretagende, der nu skulde sættes i Værk. Hvad der siges om Formaalet og Baggrun-

Sagen se især L. Schrøders Skildring i Højskbl. 1907 19/7 998, hvor han opfattes som den egentlige Initiativtager.

den, er ganske vist holdt i almindelige Vendinger; men de konkrete Bestemmelser om Organisationen og Virkemaaden rummer til Gengæld Muligheden for en næsten fuldstændig Overtagelse og Ordning af det kirkelige Arbejde inden for den grundtvigske Kreds. Og det var ikke en Skitse til videre Forhandling, men en færdig Plan. Nu manglede kun Bestyrelsen og — Medlemmerne!

Med Hensyn til det første gik det forholdsvis glat. Bestyrelsen skulde bestaa af tolv Medlemmer, og deriblandt var naturligvis Karl Vinther og de fire københavnske Præster, der stod bag ved Planen. Hertil kom Ludvig Schrøder og Kr. Glud fra den grundtvigske indre Mission, Jens Nørregaard og Holger Begtrup som Repræsentanter for Højskolen ved Siden af Schrøder, samt Præsterne Christen Møller fra Slagelse¹ og Karl Povlsen fra Ryslinge² og endelig et fremtrædende Medlem af Københavns Valgmenighed, Komtesse Th. Moltke³. De første otte havde ogsaa været Indbydere til Vennemødet, og stort set repræsenterede de alle den samme gammelgrundtvigske og »kirkelige« Linie. Mindst gælder dette for Holger Begtrup og Karl Povlsen, der oprindeligt havde tilhørt den nygrundtvigske Fløj og fx. begge været med til Koldingmødet, Begtrup endda som Indbyder. De havde imidlertid altid været stor Ærbødighed for de ældre Ordførere, og i de senere Aar var de begge gledet mod højre, saa de nu nærmest stod paa den gammelgrundtvigske Side⁴.

Men det er dog karakteristisk, at Planen netop mødte

¹) Christen V. V. Møller (1845—1925), 1874—91 Præst ved St. Pauls Kirken i København, 1891—96 Sognepræst i Gamborg, derefter i Slagelse, til han 1905 blev Biskop i Aalborg.

²) Jfr. 7. Rk. II, 194 Note 1.

³) Thusnelda Henriette Maria Moltke (1843—1928), Skolebestyrerinde.

⁴) Jfr. Johan Borups Karakteristik af Begtrup paa denne Tid: »Han hører nærmest til den frisindede fløj af gammel-Grundtvigianerne« (i udat. Brev til Borups Fader, vistnok Dec. 98, Privateje). Karl Povlsens Stilling var især ændret efter et personligt Brud med Brücker i 1897.

Forbehold hos disse to, mens alle de andre synes at have indtraadt uden Betænkeligheder. Begtrup modtog Opfordringen den 18. Oktober gennem et Brev fra Jungersen¹, der her betegnede det nye Foretagende som »en vordende Forening el. Sammenslutning af Meningsfæller, sigtende til at støtte hinanden Landet over til et kraftigere Arbejde — en begyndende Organisation altsaa af den Grundtvigske Skare«. En stor Del af de andre, man havde henvendt sig til, havde allerede sagt Ja; men man »ville sætte stor Pris paa, at det yngre Slægtled blev repræsenteret i Bestyrelsen og særlig repræsenteret ved Dem«; og man vilde gerne høre fra ham straks, da Forslaget skulde forelægges det samlede Konvent den 21. Oktober.

Svaret blev imidlertid et Afslag². Det begrundedes ikke nærmere; men Begtrup havde jo allerede ved Vennemødet antydet sit Standpunkt, og i Begyndelsen af December udsendte han en Pjece: »Grundtvigianismens Fremgang i vor Tid«, hvor han bl. a. understregede, at Grundtvigianismen efter hans Mening ikke skulde optræde som et Parti, men virke i det skjulte som en Surdej i Folket³. Et Par samtidige Breve til L. Schrøder viser, at disse Udtalelser ogsaa tog Sigte paa den nye Forening. Det var, fremgaar det, netop Jungersens Ord om en Organisation af Grundtvigianerne, der havde afskrækket ham; for han havde i og for sig ikke noget imod en Forening med et mere begrænset Formaal, navnlig med Henblik paa det kirkelige Arbejde i København⁴.

¹) Jungersen til Begtrup 17/10 98, Ut. 280, KB.

²) If. en kort Koncept paa Brevet fra Jungersen, dat. 20/10 98.

³) Se især S. 10f, 17f og 28f. Det lille Skrift var et Svar til Kirkehistorikeren L. Koch, der i Bogen »Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid« (1898) havde hævdet, at Grundtvigianismens Tid var forbi.

⁴) Begtrup til L. Schrøder 10/12 og 31/12 98, Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB; jfr. hans Brev til J. Nørregaard 10/12 98 (RA), hvor han omtaler »det betænkelige (dog forhaabentlig ikke fordømmelige) Skridt, der nu gøres til »Organisation« af højre Fløj af Vennekredsen«. Senere vil vi faa Lejlighed til en nøjere Belysning af hans Standpunkt (se S. 339 og 351 ff.).

Imidlertid maatte Jungersen forelægge Konventet Begtrups Afslag; og det synes at have gjort et vist Indtryk. Man vedtog at søge ham erstattet med den unge Valgmenighedspræst i Odense Johan Clausen¹; og det blev vistnok ogsaa ved denne Lejlighed besluttet at udvide Bestyrelsen med endnu to Repræsentanter for Højskolen, Hans Rosendal og Poul la Cour, der begge passede godt sammen med de øvrige Medlemmer, baade i Alder og Anskuelser². Desuden maa Drøftelserne have vist, at der ingenlunde herskede fuld Klarhed over Foreningens Formaal; for da Jungersen et Par Dage efter henvendte sig til Karl Povlsen³, var Tonen ikke nær saa sikker: »Vi trænge jo til at faa et større Fællesarbejde i Gang og skønt det endnu staar lidt i Taage, hvad der skal gøres, er der dog formentlig allerede noget at se paa, som er i Gang og kan udvikles videre — derom skulde vi saa samles til videre Drøftelse rundt om fra hele Landet. Har ikke ogsaa De en Følelse af, at der midt imellem Fritænkeriet og Indre Mission trænges til vor Virksomhed, hvis ikke de to nævnte Ting skal kaste vort Folk fra den ene Grøft i den anden? Vi maa endelig have Dem med fra Fyn, ellers kan jeg ikke andet end tro, at Fyns Grundtvigianere stiller sig udenfor, og saa maa vort Forsøg betragtes som mislykket«.

Denne paa en Gang forsigtige og indtrængende Opfordring kunde Karl Povlsen ikke modstaa. Men meget tyder paa, at han oprindelig især gik med for at bidrage til, at Foreningen ikke fik en alt for ensidig højregrundtvigsk

¹) Jfr. Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98, RA. Johan P. W. Clausen (1860—1951) begyndte som Kapellan ved Vartov fra 1886 og i Aalborg fra 1889, derefter Valgmenighedspræst i Odense fra 1898 og i København fra 1911.

²) Hans Rosendal blev nemlig opfordret til at indtræde umiddelbart efter Konventets Møde, se Hoff til Rosendal 23/10 98, RA. Poul la Cour (1846—1908, Lærer paa Askov fra 1878) betragtes i hvert Fald som Medlem af Bestyrelsen nogle Uger efter, jfr. J. Schrøder til L. Schrøder 16/11 98, Ny kgl. Saml. 3550 4°, KB.

³) Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98, RA.

Karakter¹. Det samme gælder Johan Clausen, der ogsaa sagde Ja. Disse to synes overhovedet at have fulgt en fælles Kurs. Clausen var saaledes meget ivrig for at faa Karl Povlsen med til Bestyrelsens første Møde; for, som han skrev: »Når man er så heldig at have så fornuftige meninger i denne sag, som De og jeg har, går det slet ikke an, at nogen af parterne bliver borte. Det er jo det konstituerende møde, og det kan have grumme meget at sige, hvilket spor der bliver slået ind i fra først af. Derfor endnu en gang ret *indtrængende*: kom med!»²

Det omtalte konstituerende Møde fandt Sted den 22. November³, og dermed var Spørgsmaalet om Bestyrelsen løst; alle de nævnte fjorten havde givet deres Tilsagn. Det københavnske Udkast til Grundbestemmelserne blev da ogsaa enstemmigt vedtaget, og paa Forslag af Monrad⁴ fik Foreningen det neutrale Navn: »Kirkeligt Samfund af 1898«. Iøvrigt blev Hoff Formand, Chr. Møller Næstformand, Johs. Schrøder blev ansat som Forretningsfører, og Forretningsudvalget kom til at bestaa af de fire københavnske Præster samt Komtesse Moltke og Hans Rosendal. Hertil kom nogle særlige Udvalg: Jungersen og P. M. Larsen skulde forestaa Arbejdet i København, Chr. Møller og Ludvig Schrøder en paatænkt Udgivervirksomhed og Monrad og Jens Nørregaard Arbejdet for kirkelig Frihed. Desuden skulde Monrad redigere et Maanedsbld for Medlemmerne. Endelig fremlagde Hoff nogle »Bemærkninger«, der paa Bestyrelsens Vegne skulde føjes til Konventets

¹) Jfr. hans Stilling til Middelfartmødet, 7. Rk. II, 215f, samt de nedennævnte Breve fra Johan Clausen.

²) Johan Clausen til Karl Povlsen 15/11 98, RA. Nogle af de flg. Breve fra Johan Clausen (7/3 99, 16/4 01) viser, at de ogsaa ved senere Lejligheder har optraadt paa samme Linie over for den øvrige Bestyrelse, saaledes at det kunde gøre Indtryk af en »conspiration«.

³) Jfr. Referatet i Bestyrelsesprotokollen, Kirkl. Samfunds Arkiv. — Jeg benytter Lejligheden til at takke Kirkl. Samfund for uhindret Adgang til dette Arkiv.

⁴) If. Theodor Møller, Kirkl. Samfunds Aarbog 1922—23 S. 38.

Forslag ved Offentliggørelsen, aabenbart især for at imødegaa eventuelle Indvendinger; og de blev ogsaa enstemmigt vedtaget. I Hoff's alvorsfulde Sprog understreges det her, at der i hele Ordningen er »saa lidet af en Organisation, som der kan være, naar et Fællesarbejde overhovedet skal kunne sættes i Gang«, og at man ingenlunde vilde »kappes eller kriges med nogen anden Virksomhed til Kristnens Fremme«. Især i Hovedstaden var Arbejdet »saa stort, at alle Kræfter maa opbydes, for dog i nogen Maade at tage Kampen op med de nedbrydende Kræfter, og løfte Korsets Banner saa højt, at det kan ses og kendes«. Det skulde altsaa være »et bestemt kirkeligt Arbejde«. Og man tilsigtede »noget andet og mere end en ny Foredragsforening eller Missionsforening«: »Vi vil med det Syn, som Gud har givet os paa hans Ord og hellige Sakramenter og det derpaa byggede kristelige Menneskeliv ... staa bekendende og vidnende indenfor den danske Kirke« og saaledes imødegaa alle Tidens »ødelæggende og sjælefordærvende Magter«.

Tilbage stod nu kun Spørgsmaalet om Medlemmerne; men her havde man store Forventninger, formodentlig især inspireret af Tilstrømningen til Vennemødet og Bethesdaforedragene. Man ventede Tilslutning »i Massevis«¹ og optog straks Forhandlinger om at faa bygget en Mødesal i København, der skulde være langt større end Bethesda's Festsal²; ja Monrad omgikkes endog med Planer om at omdanne Maanedsskriftet til et Dagblad³. Men Begtrup's Reaktion viste, at man maatte gaa forsigtigt frem, og der blev derfor gjort et stort Arbejde for at forberede Sagen. Konventets Forslag blev trykt og sendt eller uddelt rundt

¹) Jfr. Vort Samfund 99 15/1 7 og især Monrad's Ord herom ved et Møde paa Begtrup's Højskole 22/12 98 if. Frederiksborg Amts Avis 24/12 98.

²) Bl. a. under Forretningsudvalgmøderne 28/11 98 og 3/1 99 (if. Bestyrelsesprotokollen), jfr. Vort Samfund 99 15/1 6.

³) Jfr. Vort Samfund sst., Frederiksborg Amts Avis 24/12 98 samt Monrad til Nørregaard 1/1, 3/1 99, RA.

om i Landet¹, og Medlemmer af Bestyrelsen rejste ud og forelagde Planen, især paa de større Præstekonventer — »for at«, som Hoff udtrykte det², »vrangte Opfattelser eller Misforstaaelser ikke skal faa Tid til at sætte sig fast; — og for at gode Mænd i Fælleskab kan opmuntre hverandre til at følge Opfordringen«. Allerede den 2. November havde Hoff anbefalet Sagen for det saakaldte »frie Broderkonvent« i Roskilde, der omfattede alle de grundtvigske Præster paa Sjælland³; og den 24. November optraadte han ved et tilsvarende Konvent i Odense, her vistnok bistaaet af Karl Povlsen og Johan Clausen⁴. Desuden skulde Ludvig Schrøder føre Sagen frem i Vestjylland, Nørregaard ved det midtjyske Konvent i Silkeborg, og Glud i det nordlige Jylland⁵; og Monrad og Theodor Møller synes at have foretaget en større Tourné gennem hele Landet⁶.

Man skulde saaledes mene, at Bestyrelsen havde gjort, hvad der kunde gøres for at sikre Planen en god Modtagelse. Men da Forslaget og Følgeskrivelsen omsider blev offentliggjort, nemlig i Dansk Kirketidende den 11. December⁷, viste det sig dog, at det altsammen havde været forgæves. For da rejste der sig en Storm af Protester fra hele den »folkelige« Side af Grundtvigianismen, som blev saa stærk, at den nær havde taget Livet af det nye Samfund. —

¹) Jfr. Hoff til Rosendal 23/10 98, til Nørregaard 25/11 98, begge RA; J. Schrøder til L. Schrøder 16/11 98, Ny kgl. Saml. 3550 4°, KB, samt Bestyrelsesprotokollen for 22/11 98.

²) Hoff til Nørregaard 25/11 98, RA.

³) Jfr. sst. samt Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98 og Hoff til Karl Povlsen 31/10 98, RA.

⁴) Jfr. Hoff til Nørregaard 25/11 98 og Johan Clausen til Karl Povlsen 15/11 98, begge RA. Ved Forretningsudvalgsmødet 28/11 98 meddelte Hoff, at Sagen her var blevet godt modtaget (Protokollen; jfr. Brevet til Nørregaard).

⁵) Jfr. Hoff til Nørregaard 25/11 98, RA.

⁶) Jfr. Theodor Møller i Kirkl. Samfunds Aarbog 1922—23 S. 38 f. Det fremgaar dog ikke klart, om Tournéen fandt Sted allerede om Efteraaret.

⁷) D. Ktd. 98 11/12 793 ff.

Vi vil imidlertid standse et Øjeblik for at se lidt nærmere paa, hvad dets Ophavsmænd egentlig vilde. For den »Taage«, som ifølge Jungersen hvilede over deres Planer allerede inden Offentliggørelsen, blev naturligvis ikke spredt under Kampens Hede, hvor deres Udtalelser først og fremmest maatte tage Sigte paa at imødegaa Angrebet.

Der kan ikke være Tvivl om, at Formaalet først og fremmest var praktisk kirkeligt. Vinthers Krav om en større Lægmandsvirksomhed fra grundtvigsk Side havde jo været Udgangspunktet for det hele, og Planen maatte derfor ikke mindst have Interesse for Venerne af »den grundtvigske indre Mission«, der længe havde ønsket at skaffe dette Arbejde en bredere Basis. I 1896 havde man saaledes overvejet at slaa til Lyd for Sagen gennem et offentligt Møde og gennem Højskolernes Efteraarsmøder. Det var vistnok kun blevet til en Forhandling paa Askov den 23. Oktober, men allerede dengang havde Ludvig Schrøder gerne villet »have fat på Jungersen, Hoff, Monrad etc.«, og Kr. Glud havde opfordret P. N. Petersen, der stod meget positivt over for Sagen, til at indvirke paa dem¹. Det maa da have glædet Schrøder og Glud, at de københavnske Præster nu selv tog Initiativet. Som nævnt indtraadte de begge i Samfundets Bestyrelse; og deres egen Mission blev indlemmet i den nye Forening, som baade Søren Olesen og Anders Dissing stillede store Forventninger til². Det samme gjaldt iøvrigt Kirkebladets Mænd, der jo ogsaa hørte til de »missionsinteresserede«; Elmquist tilbød saaledes allerede i November 98 Besty-

¹) Se herom Kr. Glud til L. Schrøder 6/8, 26/8, 19/10 96, Fr. Nygaard til L. Schrøder 3/10 96 (alle Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB), Kr. Glud til P. N. Petersen 8/8, 25/8 96, RA. Om P. N. Petersens Stilling se ogsaa hans Brev til Th. Elmquist 8/8 88, der er bevaret (som Koncept?) i P. N. Petersens Arkiv, RA.

²) Jfr. Højskbl. 99 27/1 123ff (den officielle Meddelelse om Sammenlutningen) og 3/2 155ff (Missionærernes Aarsberetning for 1898).

relsen sit Blad¹; og i Foraaret 99 foreslog han og nogle af hans Venner, at man skulde udvide Olesens og Dissings Arbejde til en større »kirkelig Landmission«, under Medvirkning af baade Præster og Lægmand².

De københavnske Præster vilde dog nok lægge Hovedvægten paa det kirkelige Arbejde i København. L. Tolderlund-Hansen har træffende karakteriseret Hoff's Hovedmotiv som en »sjælelig Smertefølelse«: »Han kom ude fra Landlivet. Ja! fra et trygt og stærkt Menighedsliv paa sine ældre Dage ind til den store By, der er fuld af Sorg og Synd, og maatte ofte føle sig overvældet af Medlidenhed, ikke mindst overfor alle de unge, for hvem Vilkaarene var saa vanskelige for at bjerges uskadt igennem. Han fandt, at der maatte ogsaa fra den grundtvigske Retnings Side gøres noget for at redde, hvad reddes kunde«³. Denne Følelse har mer eller mindre præget hele det københavnske Konvent. Ved Siden af Hoff maa vi særlig nævne Svigersønnen P. M. Larsen, der ogsaa var stærkt optaget af Problemerne i »den store By«⁴. For disse to skulde Kirkeligt Samfund først og fremmest tage et Arbejde op i Hovedstaden.

Overhovedet var der megen Forstaaelse for Betydningen af dette Arbejde i de grundtvigske Kredse. Det samme gælder de mere praktiske Opgaver, som Samfundet vilde tage op: at skaffe Talere til de mindre grundtvigske Kredse, udgive kirkelige Skrifter, bygge et Forsamlingshus i København o. s. v. Havde man holdt sig hertil, var man næppe blevet mødt med Kritik. Og det var især denne Side af Sagen, der interesserede Højskolens Repræsentanter i Bestyrelsen. Over for Begtrup begrundede Ludvig Schrøder

¹) If. Bestyrelsesprotokollen blev dette Tilbud behandlet paa det første Forretningsudvalgsmøde 28/11 98, hvor man vedtog at svare, at man indtil videre vilde nøjes med det oven. Maanedstidende. Formodentlig har Kirkebladets Fortid som Talerør for »Bethesda-rentningen« trods alt virket afskrækkende.

²) Se Vort Samfund 99 15/4 39f.

³) Kirkel. Samfunds Aarbog 1922—23, S. 59f.

⁴) Jfr. sst. S. 22f. samt hans Artikel i D. Ktd. 99 22/1 59ff.

netop sin egen Stilling til Samfundet med Henvisning til saadanne Ting¹. Paa samme Maade maa man sikkert forstaa følgende Udtalelse af Jens Nørregaard i et Brev til Otto Møller, hvor han kort og godt skriver: »Jeg er gået med til at være bestyrelsesmedlem i god tro o: i forvisning om, at der både i Kbhvn og rundt om i landets fortrykte eller isolerede kirkelige kredse vilde være god brug for en sådan forening, når vi nu engang lever i foreningernes tid«². Og Poul la Cour gav offentligt Udtryk for en lignende Opfattelse³.

Men den kirkelige Arbejdsiver var trods alt kun een Side af Sagen. Der var delte Meninger; men det var sikkert ikke blot Jungersen, som mente, at Foreningen ogsaa skulde være noget i Retning af »en Sammenslutning af Meningsfæller« — »en begyndende Organisation af den grundtvigske Skare«. Man vilde vel ikke ligefrem søge at holde Mandtal over Grundtvigianerne og eksercere dem til at følge bestemte Signaler. Men der er ingen Tvivl om, at Kirkeligt Samfund ogsaa var Udtryk for en Trang til at samles og styrkes indadtil og udadtil ved Fællesskabet med »kirkelige Meningsfæller«.

¹) L. Schrøder til Begtrup 14/12 98, Privateje; jfr. Højskbl. 1907 19/7 998f, hvor han ligeledes henviser til Samfundets praktiske Betydning, samt Fr. Schrøder: Ludvig Schrøder II, 209f. Begtrup stillede sig meget forstaaende over for denne Motivering, se hans Svar til Schrøder af 31/12 98, Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB.

²) Nørregaard til Otto Møller 15/1 99, Ut. 22, KB; jfr. hans Brev til F. Linderberg 30/1 99, hvor han betoner, at han kun var blevet spurgt, om han »vilde være med til 1) at støtte det kirkelige opvækkelses- og indsamlingarbejde i Kbhvn og 2) at støtte isolerede kirkelige kredse ude i landet og dermed samle de splittede kirkelige kræfter i landet«; og heri kunde han umulig finde noget forkert (Ny kgl. Sml. 3026 4°, KB). If. Datteren Nanna Voigt var han ellers ikke særlig begejstret for den Form, Foreningen fik i Starten (hendes Bog: Jens Nørregaard (1938), S. 136), og efter eget sigende var han oprindelig ogsaa noget tilbageholdende, især m. H. t. Kredsorganisationen (se Vort Samfund 99 15/12 104ff).

³) Se S. 329.

Denne Trang var til Dels bestemt af Forholdet til de andre kirkelige Retninger, der var begyndt at se Grundtvigianerne over Hovedet, tale om, at deres Tid var forbi. Og ganske vist saa man selv ikke for lyst paa Bevægelsens Udvikling; men man vilde dog gerne modbevise denne Tale¹, saa meget mere, som der netop forestod en afgørende kirkepolitisk Styrkeprøve. For Venstre havde atter vundet stærkt frem: »Systemskiftet« stod for Døren, og Venstrepolitikerne lagde ikke Skjul paa, at de straks vilde gaa i Gang med en omfattende kirkelig Lovgivning, naar de kom til Magten. Til den Tid vilde det have stor Betydning, om man fra grundtvigsk Side kunde møde samlet og talstærkt op. Indre Mission havde allerede — siden 1896 — gennemført en fuldstændig Organisation i Kredse Landet over, og »den tredje Retning« var ligeledes begyndt at lade høre fra sig. Det var da naturligt, at Kirkeligt Samfund ogsaa fik et kirkepolitisk Formaål. I Grundbestemmelserne kom det kun til Udtryk i Paragraffen om, at man vilde virke for kirkelig Frihed; men det var en Paragraf, man lagde Vægt paa. Ludvig Schrøder mente saaledes, at Samfundet kunde faa samme Funktion som »den gamle Organisation af Grundtvigs Venner«, Foreningen for kirkelig Frihed, der havde virket i 60erne²; og som vi har set, nedsatte Bestyrelsen straks et Udvalg til at forestaa Arbejdet for denne Sag. Her fik bl. a. Monrad Sæde, og han var utvivlsomt ogsaa Samfundets ivrigste Kirkepolitiker. I Slutningen af 90erne betragtedes han overhovedet som den førende Talsmand for Grundtvigianismens kirkelige Frihedskrav; da Systemskiftet nærmede sig, var han endog i visse Venstrekredse paa Tale som Kultusminister-Emne.

¹) Jfr. fx. Jungersen til Begtrup 23/12 98 (Privateje): »Nu vil det jo for øvrigt nok blive lidt mere stille med Paastanden, at vi er døde«, nemlig efter Offentliggørelsen af Programmet for Kirkl. Samfund.

²) L. Schrøder til H. Begtrup 14/12 98, Privateje. Om den nævnte Forening se Høgsbros Brevveksling og Dagbøger (ved Hans Lund) I, 296.

Konservatisme i Troen, men Radikalisme i Forfatningen — det var hans Standpunkt; og det sidste var efterhaanden kommet stærkt frem i hans Artikler i Dansk Kirketidende¹. Ved Mødet i 1897 havde han søgt at samle de grundtvigske Præster om sit Program for Folkekirkens fremtidige Ordning; og det var sikkert hans Haab, at Kirkeligt Samfund vilde blive et repræsentativt Organ for de grundtvigske Frihedstanker, saadan som han forstod dem, under de forestaaende kirkepolitiske Forhandlinger².

Men som grundtvigsk Organisation betragtet var Samfundet ganske vist paafaldende farveløst. Det var et stærkt Vidnesbyrd om den Forsonlighed og Rummelighed over for »alvorlige Kirstne« af alle Slags, som overhovedet prægede den gammelgrundtvigske Retning i Slutningen af 90erne. Middelfartsmødets ortodoks-grundtvigske Aand er der intet Spor af i Foreningens Grundbestemmelser, hvor Grundtvigs Navn slet ikke forekommer; derimod indeholder baade Indledningen og Bestyrelsens Bemærkninger respektfulde Ord om de »gode Kræfter«, der udfoldes fra anden Side til Kristenlivets Fremme. Navnet »Kirkeligt Samfund« var saa lidt udfordrende som vel muligt; og det maatte vække Opmærksomhed, at Bestyrelsen omfattede en Mand som Chr. Møller, der grundtvigsk set var »overordentlig lidet udpræget«, ja, at man endog havde valgt ham som Næstformand³. I det første Nummer af det planlagte Maanedssblad, »Vort Samfund«, understregede Monrad da ogsaa, at Kirkeligt Samfund ingen Prøve vilde anstille i nogen Slags »grundtvigiansk Katekismus«: »det henvender

¹) Om Monrads Virksomhed som Kirkepolitiker se Stig Bredstrup: J. H. Monrad (1927), S. 184ff. og P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II, 76f.

²) Jfr. især hans Artikel i D. Ktd. 99 29/1 67ff.

³) Citatet er fra L. Schrøders ovn. Brev. Chr. Møller havde egentlig først nærmet sig den grundtvigske Retning i 90erne, og han var selv overrasket over, at man netop havde kunnet bruge ham; jfr. hans Brev til Fr. Nielsen 4/7 99 (Ut. 155, KB), der er aftrykt i et Tillæg til denne Afhandling (som Brev Nr. 4).

sig til alle danske Kristne, der ønsker, at den Aand, den Smag og Farve, der — kendt af alle — er og længe har været levende i grundtvigske Menighedskreise, maa blive bevaret og forplantet, fordi det er denne Skikkelse af kirkeligt Liv, der fremfor andre tiltaler dem¹. — De »Halvgrundtvigianere«, der havde været med til Vennemødet og maaske allerede været til Stede ved Præstemødet i 1897 — som »kirkelige Meningsfæller« —, maatte føle dette som en udrakt Haand. Ja, der var dem, som troede, at Kirkeligt Samfund var beregnet for »flinke Folk af alle 3 Retninger«². Og fra den Kreds af yngre Præster, som kort efter stiftede Kirkeligt Centrum, henvendte man sig ligefrem til P. M. Larsen for at forhøre, om Foreningen ogsaa stod aaben for Ikke-Grundtvigianere; for i saa Fald kunde man godt tænke sig at danne en Fløj af Kirkeligt Samfund. Men det var dog ikke Meningen; P. M. Larsen svarede, at alle var velkomne; men Kirkeligt Samfund var et grundtvigsk Foretagende, og det var et Spørgsmaal, om de vilde føle sig hjemme der³.

¹) Vort Samfund 99 15/1 3.

²) Jfr. Begtrup til P. M. Larsen 28/2 99, Hoffs Arkiv, RA (aftrykt som Brev Nr. 2 i Tillægget). Sst. findes et andet Brev til P. M. Larsen, dat. 15/2 1900, der ogsaa vidner om Interessen for Kirkl. Samfund i ikke-grundtvigske eller »halvgrundtvigske« Kredse. Kapellan H. C. L. Larsen, Sandby, spørger her, om man paa hans Egn, hvor Folk ikke er tilfredse med at have faaet en decideret Missionsmand til Sognepræst, maa danne en Kreds af Kirkl. Samfund, selv om »det kun er en ganske ringe Del af alle de, som vil mælde sig ind i Kredsen, der deler eller rettere har faaet Klarhed over Grundtvigs Syn paa Herrens Ord«. — Svaret har utvivlsomt været bekræftende, jfr. P. M. Larsens Svar til Begtrup 1/3 99 (sst., Brev Nr. 3 i Tillægget), hvor hans Syn paa dette Spørgsmaal kommer klart frem.

³) Kun Svaret er bevaret: P. M. Larsen til A. Kløvborg 3/2 99 (Privatete); jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II, 67. I Kløvborgs Arkiv findes der en lang Række Breve fra denne Tid, som bekræfter, at han og hans Venner virkelig var interesserede i Kirkeligt Samfund. Se nærmere om Forholdet til Centrumsretningen i Tillægget (P. M. Larsens, Begtrups og Chr. Møllers Breve, som viser, at der ogsaa paa dette Punkt var delte Meninger blandt Samfundets egne Mænd).

Overhovedet havde Rummeligheden sine Grænser. Indre Mission betragtede man trods alt som en kirkelig Modstander; over for denne Retning maatte man især fremhæve Tanken om det menneskelige Ret, som jo allerede var blevet understreget ved Vennemødet og ved Præstemødet i 1897¹. Men langt stærkere føltes dog Modsætningen til de »udflydende« og radikale Tendenser paa Grundtvigianismens »folkelige« Side.

Dette gælder især for de københavnske Præster og fremfor alt for Monrad, der ikke for intet var Lavrids Nye-gaards gamle Kampfælle. Efter hans eget Udsagn er der endog et Vidnesbyrd herom i det Navn, han gav Foreningen, som intet siger om dens grundtvigske Farve. For Venstrefløjén havde, hævdede han, berøvet Ordet »grundtvigsk« sin Valuta. Det kommer navnlig frem i en Artikel fra Foraaret 99, hvor han gaar skarpt til Angreb imod denne »centrifugale« Grundtvigianisme, som han kaldte den med Begtrups Ord². Der var, hedder det her, i Læ af Højskolen opvokset en Ungdom af midtpunkt-flyende »Grundtvigianere«, som for af Sted hver til sin Side, bestandigt vejrende nye Tanker og smagende nye

¹) Bladkommentarerne fra de to andre Retninger viser da ogsaa, at man her ventede øget kirkelig Kappelstrid, og især mellem Grundtvigianismen og Indre Mission. Nationaltidendes kirkelige Skribent, der repræsenterede tredje Retning, mente saaledes, at Kirkeligt Samfund ifølge sin Arbejdsform nødvendigvis vilde gaa Missionen i Bedene (18/12 98). Kristeligt Dagblad modtog Samfundet ret velvilligt, men frygtede, at det vilde blive et »Sidearbejde« og forlangte som Betingelse for Samarbejde, at det gjorde »et bestemt Skel« inden for den grundtvigske Lejr (17 og 20/12 98). Vilh. Beck selv fandt det prisværdigt, at Grundtvigianerne nu vilde tage sig sammen og forsøge at drive indre Mission; men han troede ikke det vilde lykkes dem at vinde »den gamle Førerstilling i Kirken«, for de havde »aldrig vist sig synderligt skikkede til at være Missionsfolk« (Annexet 1901 1/6 168ff).

²) Monrads Anvendelse af Ordet svarer omtrent til Begtrups i Bogen om »Grundtvigianismens Fremgang« (S. 37f), derimod ikke til hans Tale om »centrifugal Kristendom« ved Vennemødet, der, som vi har set, nærmest tog Sigte paa overdreven kristelig Aktivitet.

Tanker, men som især udmærkede sig ved den tynde Forbindelse, hvori de stod til Grundtvigianismens kristelige Centrum. Dette »Ugræs« maatte modarbejdes af al Kraft¹. — Saa skarpt vilde ikke alle Kirkeligt Samfunds Mænd udtrykke sig; men selv om de først og fremmest vilde noget positivt, en kirkelig Fornylse og Samling inden for Grundtvigianismen, saa havde dette dog sin Forudsætning i en almindelig Følelse af Tilbagegang og Opløsning, en Følelse af, at der *var* en centrifugal og kun folkelig Grundtvigianisme, som Kirkeligt Samfund skulde danne Modvægt imod².

Selve Programmet var jo yderst fredeligt, men det vidnede ikke om Tillid til det store Flertal af Grundtvigianerne, at man ikke vilde forelægge det til Forhandling paa et almindeligt Vennemøde, ja, at man end ikke turde lade Samfundets egne Medlemmer faa Indflydelse paa Bestyrelsens Sammensætning. Ligesaa var det paaafaldende, at man, som det antydedes i Bestyrelsens »Bemærkninger«, paatænkte at begynde et nyt Ungdomsarbejde i København og helt saa bort fra det Arbejde, der allerede var udført af Københavns Højskoleforening. Og det var paaafaldende, at Programmet for Samfundet kun blev offentliggjort i Dansk Kirketidende og ikke Højskolebladet, der dog havde en langt større Lærerkreds. Der er da ogsaa

¹) D. Ktd. 99 5/3 161 ff. — Samfundets neutrale Navn havde altsaa en dobbelt Motivering; jfr. Monrads egne Ord herom S. 344.

²) Jfr. L. Tolderlund-Hansens ovn. Ord om Hoffs »Smerte over ringe Dage«, og — som et typisk Eksempel paa den Blanding af »positive« og »negative« Følelser, der besjælede Kirkl. Samfunds Mænd — flg. Karakteristik af Vennemødet i et Brev fra Johs. Schrøder: »Mit Indtryk af Vennemødet samler sig i noget tilsvarende til Israeliternes Jubel naar efter Mathedstider, de kunde udbryde: Guds Ark er kommet i vor Lejr! Bekjendelsen af Jesus Kr. i Ordet, det levende Ord ved Daab og Nadver og Hævdelsen af, at Pagtens Ord er fra V. H. Jesus selv, har, synes det mig, været svag; men brød ved denne Lejlighed frem igjen med Styrke — og saa blev der taget alvorlig Afstand fra Maskepi med de moderne Aander!« (til Charlotte Schrøder 21/9 98, Ny kgl. Sml. 3550, KB).

Vidnesbyrd om, at selv om man ikke tænkte paa direkte Polemik, vilde man gerne være med til at bekæmpe de »centrifugale« ad indirekte Vej. Det kommer fx. frem i et Brev fra P. M. Larsen¹, hvor han betoner Samfundets positive Formaal, men tilføjer: »det bedste Værn mod Usundhed og Sløjhed er vel altid at samles til Arbejde og samle Arbejdet om det kristne Troesliv, saa trækker det sig af sig selv tilbage, som ikke vil være med, og det som duer noget faar ny Kraft«. Endnu tydeligere udtaler Chr. Møller sig i et Brev til Fr. Nielsen², hvor han beklager, at denne trækker sig tilbage fra »den kirkelige Retning«, »i samme Øjeblik som den træder frem med aabent Visir og søger at ryste Brücker og Consorter af sig, for at gaa paa med ny Kraft, forstærket af alle *de* konservative Elementer, som har aabent Øje og Hjerte for Kirkeordets afgørende Betydning . . .«. — Og hertil kunde, som vi snart skal se, føjes en lang Række Udtalelser fra den offentlige Debat om Samfundet.

I de Kredse, der samlede sig om Højskolen og de venstreorienterede Ordførere, var man i hvert Fald straks tilbøjelig til at opfatte Kirkeligt Samfund som et Fremstød fra Grundtvigianismens kirkelige og konservative Side. For selv om man ogsaa her nærede Agtelse for de Mænd, der stod bag ved Foreningen, maatte man næsten henregne dem alle til hvad Begtrup kaldte den højre Fløj af Vennekredsen. Adskillige af dem havde i Aarevis bekæmpet de nygrundtvigske Ordførere, og andre havde lejlighedsvis vist, at de i det hele var af samme Observans. Og naar disse Mænd nu vilde begynde et organiseret og specielt kirkeligt Arbejde over hele Landet, et Arbejde, som efter Programmet at dømme skulde være noget ganske overordentligt, saa maatte det føles som en Kritik af alt det,

¹) P. M. Larsen til Begtrup 27/2 99, Hoffs Arkiv, RA; se nærmere i Tillægget, hvor hele Brevet er aftrykt (som Nr. 1).

²) Af 4/7 99; jfr. Tillægget, hvor Brevet som nævnt er aftrykt (som Nr. 4).

der allerede var i Gang, baade kirkeligt og folkeligt, — ja, som et Brud med Hovedlinien i den grundtvigske Bevægelse, som hidtil var vokset frit under nøje Samvirken af kristelige og folkelige Kræfter. Det er derfor forstaaeligt, at Kirkeligt Samfund ikke blev modtaget med Begejstring i disse Kredse.

Som det var at vente, kom Kritikken især til Orde i Højskolebladet, hvor Programmet naturligvis blev aftrykt¹. Selve Redaktionen, der bestod af Konrad Jørgensen og dennes Brodersøn Karl Jørgensen², synes at have taget Sagen meget alvorligt. Da der ikke straks meldte sig nogen Angriber, henvendte den sig nemlig — ganske mod sin Sædvane — selv til Valdemar Brücker, Bladets aandelige Støtte og ledende Skribent, og bad ham tage Affære hurtigst muligt, for at Folk ikke uden videre skulde følge Bestyrelsens Opfordring om at indmelde sig i Samfundet inden Aarsskiftet³. Og Brücker gjorde det med Glæde, for ikke blot repræsenterede Samfundet for ham alt det, han gennem hele sin Virksomhed havde kæmpet imod inden for den grundtvigske Kreds; men han havde ogsaa et privat Regnskab at gøre op med flere af dets ledende Mænd, nemlig for deres Stilling til Jakob Knudsens Skilsmisse og andet Ægteskab, hvor de havde indtaget en skarpt fordømmende Holdning, som i høj Grad havde forbitret ham. Han skrev derfor i Hast en hvas, men tillige vittig og ironisk Artikel, som blev trykt i et Tillæg til Højskolebladets Julenummer.

Først tog han fat paa den Maade, Foreningen var opstaaet: Her optræder der pludselig en Bestyrelse, som er

¹) Højskbl. 98 16/12 1591ff.

²) Karl Jørgensen havde egentlig overtaget Redaktionen; men Konrad Jørgensen, der stod som Udgiver, havde stadig Indflydelse paa Bladets Ledelse.

³) Jfr. Brückers Artikel i Højskbl. 1921, Ekstranummer, og hans »Mit Livs Vej« II (1926) S. 315.

blevet til paa magisk Maade og ikke har andet at bestyre end sig selv; et helt Samfund, med bestemte Love og en bestemt Ledelse, med lønnet Forretningsfører og et Maanedssblad, som beretter om »Arbejdets Gang« — men ingen Medlemmer! Det var tydeligt, at alle i Bestyrelsen var »af samme Tønde«, gennemgaaende over 50—60 Aar, ingen smittet af Tanker fra de sidste 10—20 Aar; men han kunde ikke begribe, hvad de egentlig vilde. Man bruger store Ord om at løfte Korsets Banner, Bekendelse og Vidnesbyrd, Kirkelighed og Opbyggelse; men hvad vil man andet end en Række Virksomheder, der er som skrevet ud af Indre Missions Program? Alt skulde udrettes gennem ensrettet, organiseret Arbejde. — »Jeg troede, at der til aandeligt Arbejde krævedes Mænd, Mænd og atter Mænd«; og han saa ikke rettere, end at de allerede var der og arbejdede rundt om, saa de var nær ved at styrte. »Har det ikke været vor Styrke hidtil, at vi har været fri for det uniformerede, at vi arbejdede hver paa sin Maade, udviklede os frit og selvstændigt og var saa herligt forskellige. At vi havde Sans for andet end det gudelige og anvendte en Mængde Tid og Kraft paa at sætte menneskelige Værdier i Omløb«. Og nu vilde man forvandle Grundtvigianerne til et Parti, der vilde ganske det samme og paa ganske samme Maade som Indre Mission. Men det skulde ikke lykkes; for de grundtvigske Kredse Landet over vilde ikke gaa ind under dette absolutistiske Regimente!

Brücker lagde saaledes ikke Fingrene imellem; men i første Omgang fremkaldte han kun et ret spagfærdigt Svar fra Samfundets Formand, V. J. Hoff¹, der tydeligt lod forstaa, at man helst vilde undgaa »Strid«. For det, man tilsigtede, var et kirkeligt Arbejde, og Hovedsagen havde været at faa det i Gang. Man havde derfor ikke anset det for nødvendigt at begynde med et Bestyrelsesvalg, der desuden vilde kræve et stort Apparat og maaske medføre, at »udenforstaaende« og ikke Samfundet selv fik Indfly-

¹) Højskbl. 99 6/1 3ff.

delse paa Sammensætningen. Med den selvsupplerende Bestyrelse kunde man derimod afværge »for bratte Omvekslinger«. De, der ikke billigede Planen, maatte man selvfølgelig undvære; men man havde aldrig ventet Tilslutning fra alle saakaldte »Grundtvigianere«, tværtimod. Overhovedet havde man regnet med, at det til at begynde med skulde blive en lille Virksomhed; det var »saare langt fra at være vor Tanke«, at Samfundet straks skulde udrette store Ting.

Denne Beskedenhed var unægtelig ikke kommet til Udtryk i Programmet; og Brücker skrev nu et længere Indlæg¹, hvor han udførligt paaviste dette, og — hvad selve Sagen angik — rent ud hævdede, at Kirkeligt Samfund betød en Revolution, et Brud med alle gode grundtvigske Traditioner, der vilde føre til Sprængning og Sønderdeling af den grundtvigske Kreds. Og man var allerede begyndt at stemple og sætte i Klasse, skelne mellem de rigtige og de »saakaldte«. Ja, man tager Menigheden og dens Aand til Indtægt ved at lade sit Forehavende fremtræde som en gudvelbehagelig Gerning og organisere »paa Daabspagtes Grund« — som om det kunde være Etikette for en Forening. Dette er, fastslog Brücker, intet mindre end en »Aandsforbrydelse«; og først og fremmest derved, men ogsaa gennem alle Enkeltheder i Programmet har man givet sig Indre Mission i Vold — »dette *Hedenskab i kristeligt Skrud*, denne *ugudelige og menneskefjendske* Bevægelse! Hele den uberegnelige Indflydelse, Grundtvigianerne hidtil har haft som en stille Magt, en Surdejg i Folket, er i Fare; thi med Kredse, Bestyrelser, Hovedbestyrelse og det hele Apparat — »har vi Partimærket«.

Paa alt dette svarede Hoff kun med en kort Bemærkning om, at Brücker fuldstændig havde forvandlet Kirkeligt Samfund som en anden Erasmus Montanus, og derfor kunde han ikke tages alvorligt². — Men selv om mange

¹) Højskbl. 99 13/1 33ff.

²) Højskbl. 99 20/1 67ff.

sikkert mente, at Brücker havde skudt over Maalet, havde han dog i Hovedsagen givet Udtryk for den Tankegang, der herskede paa den mere »folkelige« Fløj af Grundtvigianismen; og det paa en Maade, som maatte vække Opsigt og kalde Kritikken frem, hvor den endnu ikke var vaagnet. Hans Angreb fremkaldte derfor Uro og Forbitrelse blandt Kirkeligt Samfunds Mænd. Det kunde allerede mærkes bag Hoffs dæmpede Tone, og det kom tydeligt frem i en Række Forsvarsindlæg fra andre Medlemmer af Bestyrelsen, der nu ogsaa rykkede i Marken. I Forhold til Programmet foretog de dog noget af et Tilbagetog, idet de alle ligesom Hoff understregede Samfundets begrænsede Maal og praktisk-kirkelige Karakter.

Poul la Cour fremstillede det saaledes nærmest som en udvidet Foredragsforening, der skulde skaffe gratis Foredragsholdere. Han gik ikke direkte ind paa Kritikken, men skildrede Nøden i København og i de smaa afsidesliggende Kredse, der led af »aandelig Sult«. Det hele drejede sig blot om man vilde være med til at dele de Gaver, man selv havde faaet, med dem der trængte¹. — Karl Vinther gjorde Rede for det Møde, der havde fremkaldt Opfordringen til det københavnske Konvent. Brückers »spydige Spørgsmaal og Vittigheder« med Hensyn til Konventets Initiativ var derfor efter hans Mening »blot og bar Vind«. Iøvrigt kunde de misfornøjede jo bare holde sig borte; man havde ikke tænkt sig »Muligheden af at samle alle *saakaldte* Grundtvigianere under »Kirkeligt Samfunds« Fane«². — P. M. Larsen mente heller ikke, at der var Grund til at »skrige op« og »gie Hals«, som det var sket. Kritikken af »den selvvalgte Bestyrelse« skulde vel blot være et Agitationsnummer; og naar man slog Samfundet i Hartkorn med Indre Mission, var dertil at sige, at enhver Kristen er kaldet til at drive Indre Mission paa sin Maade, nemlig til »at vække de døde, at lyse for dem, som sidder i Mørket«.

¹) Højskbl. 99 13/1 53ff.

²) Højskbl. 99 20/1 73f.

Hvad skulde en grundtvigsk Præst stille op i en »Sogne-
 gerning« i København, hvis han ikke vilde drive Indre
 Mission i denne Forstand? Ret beset var Kirkeligt Sam-
 fund kun Hjælp til Selvhjælp. De »store« og aandeligt
 fremskredne kan klare sig selv; men vi »Smaafolk« bør
 støtte og styrke hverandre i Arbejdet¹. — Jungersen for-
 sikrede, at Kirkeligt Samfund kun vilde udbrede »Guds
 levende Ord« i Folket; og det skulde vel ikke opgives, fordi
 nogle af Grundtvigianerne ikke vilde være med. De mod-
 satte Anskuelser syntes at stamme fra »modsatte Aander«;
 men saa var det netop nødvendigt, at de kom for Lyset.
 Man taler om Grundtvigianismens »stille Magt«; men tør
 den ikke træde frem i aaben Bekendelse af Korsets Ord,
 da er den intet værd. Og dersom de store Spørgsmaal om
 Synd og Naade, Frelse og Fortabelse hos Grundtvigianerne
 skulde træde i Skygge for de folkelige, politiske og sociale
 Spørgsmaal, saa havde de nok noget at lære af Indre Mis-
 sion. Bestemmelsen om, at Bestyrelsen supplerer sig selv
 »siger ganske rigtig: vi har ingenlunde Tillid til alle Tanke-
 gange og Strømninger og Mennesker indenfor den grundt-
 vigske Flok; hvad der skal gøre et godt Arbejde i denne
 Kreds, skal og kan derfor ejheller fremgaa af en Flertals-
 afgørelse, men af en Overbevisning . . . som ikke er hentet
 fra Flertallet og ejheller kan voldgives dette²«.

Modsætningsforholdet til den »folkelige« Fløj kom saa-
 ledes ikke mindst frem hos Jungersen. Men sit stærkeste
 Udtryk fik det dog hos Monrad, der jo nu raadede over to
 Blade — »Vort Samfund« begyndte 15. Januar 99 — og
 begge Steder optraadte som en meget ivrig Advokat for
 det nye Samfund. Han tog straks Offensiven, gik løs
 paa Brücker selv og angreb ham vittigt, men personligt;

¹) D. Ktd. 99 22/1 59ff.

²) Højskbl. 99 10/2 187ff. Ogsaa Chr. Møller optraadte kort efter i
 Højskolebladet, idet han lod et Foredrag om Kirkeligt Samfund trykke,
 hvor han paa en meget urban Maade imødegik Indvendingerne; Højskbl.
 99 17/2 217ff.

betegnede ham som »en farende, lystig Svend, lige glad naar han slaar bag ud, fordi han ikke vil lade sig hovmesterere af det nye Testament, eller naar han i aandelig Overlegenhed farer til for at foretage en opsigtsvækkende og anstødelig Ægtevielse. Jo, han forstaar at vende op og ned paa Tingene, han, den store Endevender! — Men det er derfor, han ikke kan lide den Slags Mennesker, som har stiftet »Kirkeligt Samfund« — det er, fordi de ingen Sinde har tiljublet ham Bifald, naar han foer hujende gennem Gaderne for at knalde Ruderne ind hos skikkeligt Folk¹. — Det mærkedes, at Monrad her stod over for sin gamle Modstander. Brücker var efter hans Mening ikke blot »smittet« af de nye Tanker, de var væsentlig udgaaet »fra ham selv som Centrum«²; og nu var han, som det hedder et andet Sted, »efter sin Sædvane faldet os andre i Ryggen med Knivstik og ondsindede Ord, beregnede paa at stille os, der dog skal gaa under Navn af at være hans Venner og Meningsfæller, i Gabestokken hos Kristendommens Modstandere«³.

Men Monrad gik dog ogsaa ind paa Kritikken, navnlig af den selvsupplerende Bestyrelse. I Vort Samfunds Programartikel skrev han saaledes, at en af Medlemmerne valgt Bestyrelse vilde give det hele i Tilfældets Vold, og Samfundet vilde blive »en springende og hoppende Tingest, der kunde falde i Skødet paa hvemsomhelst« — man kunde risikere at faa en Bestyrelse med Hældning til den tredje Retning eller til Indre Mission, eller en Bestyrelse, som vilde føre Samfundet ud i den »centrifugale« Grundtvigianisme. Den eneste mulige Vej var at tilvejebringe en Bestyrelse af Personligheder, der, som vel kendte i Landets forskellige Egne, fra Begyndelsen kunde give Samfundet sit Præg, og denne Bestyrelse maatte da supplere sig selv⁴.

¹) D. Ktd. 99 15/1 45 ff.

²) Sst.

³) D. Ktd. 99 29/1 71.

⁴) Vort Samfund 99 15/1 3 ff, aftrykt i D. Ktd. 99 15/1 33 ff.

I en senere Artikel betonedes han dog, at man gerne vilde give Medlemmerne Del i Ledelsen, fx. ved at pleje Raad med Udsendinge fra Kredsene eller ved at udvide Bestyrelsen. Indbyderne havde ikke været bestemt af personlig Magtsyge, og Bestyrelsen betragtede sig kun som fjorten Flagstænger, der gerne lod sig afløse af andre, blot Flagdugen blev den samme¹.

Men trods det energiske Forsvar viste det sig snart, at Kirkeligt Samfund havde Stemningen imod sig i vide Kredse. Der fremkom en Mængde Indlæg om Sagen, som for Størstedelen var i Brückers Aand, omend mildere i Tonen; og det samme gælder de mange private Udtalelser, som er bevaret i utrykte Kilder. Gang paa Gang møder vi Klagerne over den selvbestaltede Bestyrelse og udemokratiske Styreform, over unødvendigt Organisationsvæsen og Efterligning af Indre Mission; og Bestyrelsens Forklaringer fandt man langt fra tilfredsstillende.

De fleste Bladindlæg kom naturligvis i Højskolebladet; men der foregik ogsaa en livlig Drøftelse i Sorø Amtstidende, hvor Redaktøren, Hans Jensen, tidligt tog Afstand fra Samfundet og siden føjede flere ublide Kommentarer til, idet han fulgte Slagets Gang baade i sit eget Blad og i Højskolebladet. »Den nye grundtvigske Organisation« havde, hævdede han, været en Overraskelse; for hidtil havde det netop været Grundtvigianismen Styrke at savne Organisation. Det københavnske Konvent var gaaet frem som i Frederik den sjettes Dage, idet det paa egen Haand havde lavet en Bestyrelse, hvor den yngre Slægt var svagt repræsenteret, og hvor ingen Bonde var med; det saa ud, som om Foreningen skulde virke som en »kristelig Kontrolforening«, vendt imod de Grundtvigianere, der kun laante det menneskelige og folkelige hos Grundtvig. Tillige var den et Udslag af »dette københavnske Væsen«: man laver inde i Hovedstaden et Foretagende, hvor København er

¹) D. Ktd. 99 29/1 67ff.

selvsagt Nr. 1, og saa gaar Klingbeutelen ud paa Landet¹. — Disse Synspunkter er sikkert typiske for den »folkelige« og demokratisk indstillede Land-Grundtvigianisme. Adskillige Lægfolk udtalte sig i samme Retning, og flere af dem i aabenlys Tilslutning til Brücker. Hans Jensen var ogsaa udmærket tilfreds med Brückers Artikler, som han refererede temmelig udførligt, og Monrads Angreb paa Brückers Person tog han som et Bevis paa, at »vor Frygt for en *Pave* med Banbulle« ikke var for stærk; for nu var den første Bandbulle allerede udstedt².

I Højskolebladet fortsatte Brücker imidlertid sin Kampagne med lange grundige Indlæg mod Kirkeligt Samfunds Forsvarere. Og samtidig rykkede en lang Række andre kendte Mænd frem. Den første var Jacob Appel, Askov Højskoles kommende Forstander, der trods sit nære Forhold til Ludvig Schrøder stillede sig temmelig forbeholdent over for Samfundet. Han vilde gerne vide, hvad man egentlig vilde; for det forekom ham, at Grundbestemmelserne spændte over alt, men sagde grumme lidt. Meningen var vel blot, at man vilde skaffe Penge til kirkelige Formaal? Men Spørgsmaalet var da, om der forelaa bestemte Opgaver, som savnede Pengemidler. Opgaver som Soldaterarbejdet, Arbejdet i København og Olesens og Dissings Virksomhed var nok værd at støtte; men han var ikke Tilhænger af en almindelig Organisation til Afholdelse af Møder i Kredse Landet over³.

Denne Opfattelse havde flere Talsmænd blandt Højskolefolk. Jannik Lindbæk, der ledede en Højskole i Gentofte, hævdede senere omtrent det samme: ingen Kreds dannelse,

¹) Se især Sorø Amtstidende 18/12 98 og 17/1 99.

²) Jfr. sst. 29/12 98, 17/1 og 29/1 99. — I dette Blad afsluttedes Diskussionen iøvrigt 2/2 99 efter godt en halv Snes Indlæg for og imod.

³) Højskbl. 99 13/1 51 ff. Appel har jo utvivlsomt drøftet Sagen med Schrøder og la Cour, hans Kolleger paa Askov; og over for Brücker skal han have oplyst, at de heller ikke syntes om Grundbestemmelserne, men betonede, at de kun havde underskrevet Bestyrelsens Følgeskrivelse (if. Brücker til Johan Borup 6/2 99, Privateje).

men Pengeindsamling til »en grundtvigsk Mission« paa udsatte Steder, især i København¹. Og som vi har set, havde Begtrup et lignende Standpunkt. Længere vilde de fleste Højskolemænd ikke gaa, og mange stillede sig helt afvisende. Det gælder saaledes Grønvald Nielsen², P. Andresen³, Helge Hostrup, Johan Borup og Jakob Knudsen, der vel ogsaa kan regnes til denne Gruppe⁴. Man var aabenbart tilbøjelig til at betragte kirkeligt Samfund som en Modstander af det folkelige Arbejde; og Planen om et nyt Ungdomsarbejde i København uden om Københavns Højskoleforening kunde kun bestyrke denne Antagelse. Den vakte især stor Bitterhed hos Harald Holm, Højskoleforeningens Leder. Han mente, at han i det mindste havde skabt et Grundlag, som der kunde bygges videre paa⁵. I Højskolebladet omtalte en Indsender dette Forhold og undrede sig over, at Samfundet »saa omhyggeligt har undgaaet alt, hvad der før *dets* Tilblivelse eksisterede af grundtvigske Organisationer i kirkelig og folkelig Retning«⁶. — Monrad mente da ogsaa at kunne konstatere, at Uviljen mod Kirkeligt Samfund i Virkeligheden skyldtes Frygt for, at det kirkelige skulde trænge det folkelige tilbage; men det var, forsikrede han, ikke Meningen⁷.

Det var dog ikke blot Lægfolk, der var misfornøjede.

¹) Højskbl. 99 27/1 111 ff.

²) Jfr. Grønvald Nielsen til Begtrup 1/1 99, Privateje.

³) Jfr. P. Andresen til Begtrup 18/1 99, Privateje.

⁴) Om de sidste tre se Brücker: Mit Livs Vej II, 320, 322. — Uden for Rækkerne fik Brücker desuden fuld Støtte fra Morten Pontoppidan, der jo ogsaa havde hørt hjemme paa den »folkelige« Fløj; se Frit Vidnesbyrd 99 18/1 32, 3/3 75 ff samt P. G. Lindhardt, anf. Skr. S. 30 f.

⁵) Jfr. E. Borup: Københavns Højskoleforening, S. 144 ff, hvor der bl. a. er aftrykt et interessant Brev fra Holm til Jungersen. Forklaringen er utvivlsomt, at man ansaa Højskoleforeningen for smittet af de »centrifugale« Tendenser.

⁶) Højskbl. 99 10/2 191 ff. Forfatteren, der skriver sig V. M-s, er formentlig Statsgeolog V. Milthers, som hørte til Københavns Valgmenighed.

⁷) D. Ktd. 99 29/1 71 f.

Blandt Kritikerne i Højskolebladet var der ogsaa adskillige Præster, men karakteristisk nok især Valgmenighedspræster og andre, der stod Højskolen og den »folkelige« Grundtvigianisme nær. Vi kan her kun nævne nogle Eksempler.

Skarpest optraadte vel Brückers Ven og Kollega fra Odder Valgmenighed, Vilh. Malling. Han vendte sig især mod den »ynkelige Maade«, hvorpaa Samfundet var blevet forsvaret. Kritikerne var kun blevet mødt med stum Forbavselse, Vittigheder eller ligefrem Fordømmelse. Men man skulde ikke vente stor Tilslutning efter den »haanende Mistillid«, man havde vist de grundtvigske Kredse ved Afvisningen af Kravet om Bestyrelsesvalg. Kom Samfundet til at fortsætte, vilde det i hvert Fald bære een bitter Frugt: det vilde sætte et skarpt Skel mellem de »ægte« og de »saakaldte« Grundtvigianere, der stadig vilde uddybes¹. — Andre stillede sig mere imødekommende. Asger Højmark, den senere Valgmenighedspræst i Aarhus, mente saaledes nok, at der var Brug for en grundtvigsk Organisation, baade med Henblik paa Kirkelivet og Ungdomsarbejdet. Men des stærkere beklagede han Bestyrelsens afvisende Holdning over for Kritikken; for ogsaa han fandt mange Fejl og Mangler ved Samfundet². Et lignende Standpunkt indtog Valgmenighedspræst Morten Larsen fra Holstebro, som principielt ansaa Organisation for »Samfundskærlighedens Arbejdsdragt« og hævdede, at der var god Mening i en grundtvigsk Lægmandsvirksomhed. Men paa den anden Side havde han »over Maade meget« imod Kirkeligt Samfund og haabede, at dets Fædre vilde lytte til de Indvendinger, der var blevet fremført³.

Denne moderate Kritik var vistnok ret udbredt i Præstekredse, navnlig i Jylland. I Højskolebladet var der endnu to Præster, som udtalte sig i samme Aand, nemlig S. Con-

¹) Højskbl. 99 27/1 97 ff.

²) Højskbl. 99 24/2 253 ff.

³) Højskbl. 99 14/4 465 ff.

stantin-Hansen, Velling¹, og M. A. S. Lund, Vium². Og den 23. Februar tog det grundtvigske Konvent paa Silkeborg-egnen bestemt Afstand fra dets nuværende Form, men ikke fra selve Sagen. Efter en livlig Diskussion vedtog Forsamlingen, der bestod af c. 400 Præster og Lægmand, en Resolution om, at man billigede Dannelsen af en kirkelig Sammenslutning, men henstillede til Kirkeligt Samfunds Bestyrelse, at den betragtede sig selv og de nuværende Love som midlertidige og efter bestemt Tidsfrist gav Kredsene Lejlighed til at vedtage Samfundets endelige Ordning³.

Det manglede saaledes ikke paa kritiske Røster. I Forhold til dette Opbud virkede Forsvaret svagt, for bortset fra Kirkeligt Samfunds egne Mænd omfattede det kun faa Navne af nogen Vægt. I Kirkebladet fik de naturligvis varm Støtte fra Th. Elmquist⁴, men ellers er der egentlig kun to, som her er værd at nævne: Andreas Leth og Lavrids Nyegaard. De havde begge spillet en stor Rolle under Middelfartmødet, Nyegaard som Initiativtageren og Leth som Mødets Vært; det er derfor interessant, at de nu igen kunde mødes for at give det nye Samfund deres Velsignelse. Leth, som nu var en bedaget Emeritus, havde ganske vist haft Betænkeligheder, og hans Indlæg, der kom i Dansk Kirketidende, var mere et Angreb paa Brücker end et Forsvar for Samfundet; men han understregede, at han nærede fuld Tillid til de Mænd, der havde sat det i Værk, og fulgte det med sine bedste Ønsker⁵. Nyegaard gik derimod fuldt ind for det, og i Sorø Amts-

¹) Højskbl. 99 27/1 101 ff (Artiklen fremkom ogsaa i D. Ktd. 99 29/1 65 ff).

²) Højskbl. 99 28/4 533 ff.

³) Jfr. Referatet i Højskbl. 99 10/3 325 ff.

⁴) Jfr. Kirkebl. 99 1/1 4 ff, 15/1 38 ff, 1/2 55 ff og 15/2 78 ff (hvor han dog advarer mod Kredsorganisationen); se ogsaa P. Jakobsens Artikel sst. 15/1 37 f.

⁵) D. Ktd. 99 5/2 87 ff. Efter dette Indlæg skal Leth imidlertid have udvekslet venlige Skrivelser med Brücker og her have lagt stærkere Vægt paa sine Betænkeligheder; jfr. Mit Livs Vej II, 320.

tidende forsvarede han det paa alle Punkter over for Hans Jensens og Brückers Angreb¹. I senere Artikler i Dansk Kirketidende lagde han da heller ikke Skjul paa, at han betragtede Kirkeligt Samfund som Fortsættelse og Fuldførelse af det, man havde tilstræbt ved Middelfartmødet, nemlig som han nu udtrykte det: at sætte et kirkeligt Arbejde i Gang, der kunde rejse en Modstrøm imod Nygrundtvigianismen².

Men selv om Leth og Nyegaard ikke fik stort Følge fra deres egen Stand, var der utvivlsomt mange Præster især paa Øerne, som billigede Kirkeligt Samfund. Allerede om Efteraaret havde det faaet en god Modtagelse paa det grundtvigske Konvent i Odense³, og i April sendte det østfynske Konvent, der lededes af Fr. B. Møller⁴, Bestyrelsen en opmuntrende Hilsen⁵. Paa Sjælland tog det frie Broderkonvent Sagen op igen ved et Møde i Maj, og her var der kun to af Deltagerne, som kom med Indvendinger⁶. I det

¹) Sorø Amtstidende 22/12 98; 22/1, 28/1 99. I Forhold til hans tidligere Artikler er Tonen her paafaldende forsonlig over for Modstanderne; men hans Mening om dem var ikke forandret, jfr. flg. fra et Brev til Karl Povlsen (3/2 99, RA): »At »Kirk. Samf.« imod sin egen vilje og hensigt muligvis kommer til at virke en slags krise i den gr. lejr, er rimeligt; men dertil er intet at sige, når det blot selv går sin lige vej uden at lade sig friste til bitterheder af al den utrolige dårskab, som diskes op imod det, og som røber en *udartning* af folkeligheds- og frihedsbegrebet, det er godt, får sin modvægt«. — Nyegaards Haandsrækning til Samfundet glædede i høj Grad Bestyrelsen og særlig Monrad, der takkede ham privat (Monrad til Nyegaard 27/1 99, Privateje); og hans første Indlæg blev aftrykt i det første Nr. af Vort Samfund, 99 15/1 8 ff.

²) D. Ktd. 99 5/11 790, 26/11 838 f, jfr. 1/10 695 f. Dette blev dog kraftigt bestridt af M. A. S. Lund, der ligeledes havde været med til at arrangere Middelfartmødet. Nu hørte han imidlertid nærmest til den »folkelige« Side; og som ovenfor nævnt havde han ogsaa udtalt sig imod Kirkeligt Samfund. Se om denne Meningsudveksling i 7. Rk. II, 225 Note 2.

³) Jfr. S. 316 Note 4.

⁴) Se om denne 7. Rk. II, 218 ff.

⁵) Vort Samfund 99 15/5 50.

⁶) Jfr. Jungersen til L. Schrøder 20/5 99, Ny kgl. Sml. 3550 4, KB.

grundtvigske Konvent for Lolland-Falster var Stemningen mere delt, men de allerfleste tog dog Afstand fra Brückers Kritik¹. Overhovedet var Interessen for kirkelig Aktivitet og kirkelig Samling sikkert størst iblandt Præster. Men de følte altsaa ikke Trang til at slaas med de urolige Hoveder i Højskolebladet. Og maaske stillede de fleste sig omtrent som Skat Rørdam og Otto Møller, der betragtede Samfundet med en Blanding af Velvilje og Skepsis; det var ogsaa efter deres Mening blevet dannet paa en lidt mærkelig Maade, og selv om de haabede det bedste, havde de kun ringe Tro til, at der skulde komme noget ud af det².

Det gik da ogsaa trægt med Indmeldelserne. Som man kunde vente, var Tilslutningen størst i København, hvor Tallet hurtigt naaede o. 6—700. Men dette Tal var i sig selv beskedent³; og det samlede Medlemstal var den 10. Februar ikke mere end 1220 (deraf 584 i København), den 12. Juni: 1646 (deraf 633 i København), den 12. December: 1903 (deraf 685 i København); og derefter steg det endnu langsommere. I Begyndelsen lod Bestyrelsen sig tilsyneladende ikke anfægte, men forkyndte trøstigt de

¹) If. N. K. Munkebos Erindringer S. 118 (Ms. i Privateje).

²) Jfr. Skat Rørdam til Otto Møller 30/12 98 og Otto Møller til Skat Rørdam 18/1 99, i den udgivne Brevveksling II, 292f, 294f. Mens Skat Rørdam holdt sig udenfor, havde Otto Møller straks meldt sig ind; men han udtalte sig ikke offentligt, selv om Jens Nørregaard opfordrede ham dertil — man savnede et myndigt Ord fra en anset Mand udenfor Bestyrelsen (Nørregaard til Otto Møller 15/1 99, Ut. 22, KB). Meget tyder paa, at man ogsaa har søgt at faa Skat Rørdam med. Han var ikke blot specielt indbudt til Vennemødet (jfr. Skat Rørdams Svar til Hoff 29/8 98, RA); men ved det første Forretningsudvalgsmøde 28/11 98 blev der oplæst et Brev fra ham (formodentlig til Hoff, der foretog Op-læsningen; jfr. Bestyrelsesprotokollen), og i de følgende Uger var Hoff flere Gange i Bispegaarden (30/11, 8/12 og 10/12 98; jfr. Hoff's Kalender, RA). Det i Tillægget aftrykte Brev fra Chr. Møller (Nr. 4) synes desuden at forudsætte, at man oprindelig havde tænkt sig ham som Medlem. Det samme gælder iøvrigt Brevets Modtager, Prof. Fr. Nielsen.

³) Københavns Valgmenighed havde saaledes alene o. 600 Medlemmer, og Hoff's og Monrads Menigheder har næppe været mindre.

svage Medlemsgevinster i hvert Nummer af »Vort Samfund«¹. Desuden bragte Bladet Meddelelser om begyndende Kredsannelser og om en lang Række Møder, hvor Kirkeligt Samfunds Mænd anbefalede Sagen. Men ogsaa her mødte de ofte Kritik; ved et Møde paa Stevns opponerede saaledes Frimenighedspræst K. Rønne², ved et Møde i Aarhus Venstredaktøren N. J. Laursen³; og særlig Opmærksomhed vakte et Møde paa Frederiksborg Højskole i Februar, hvor Begtrup erklærede, at han paa ingen Maade vilde være med til at organisere Grundtvigianismen — »thi dette var alligevel Meningen« —. Han havde ganske vist meldt sig som Bidragyder, men alene for at støtte Arbejdet i København, og han foreslog, at man uden at »mønstre sig med Foreningen i København« arrangerede nogle kirkelige Møder i Amtet under Samarbejde med ikke-grundtvigske Præster. Dette Forslag vandt Tilslutning og blev kort efter virkeliggjort⁴.

Alt i alt var Billedet saaledes ikke opmuntrende, og efterhaanden maa Bestyrelsen ogsaa være blevet betænkelig ved Situationen og mere forhandlingsvillig over for sine Kritikere. For da Silkeborgmødets Henvendelse indløb,

¹) Denne Skik blev dog opgivet efter halvandet Aars Forløb. Det sidste Tal, der blev offentliggjort 15/9 1900, var 2012, deraf 673 i København.

²) Jfr. Vort Samfund 99 15/3 32f.

³) Jfr. Vort Samfund 99 15/7 66.

⁴) Mødet er udførligt refereret baade i Frederiksborg Amtstidende 24-25/2 99 og Frederiksborg Amts Avis 24/2 99; jfr. Vort Samfund 99 15/3 33f, Højskbl. 99 10/3 329ff (efter Frb. Amtstidende) og Brev fra Begtrup til hans Moder 17/3 99, Privateje. Spørgsmaalet var allerede blevet drøftet ved et Julemøde paa Begtrups Skole 22/12 98, hvor Monrad holdt en opbyggelig Tale og derefter gjorde Rede for det nyoprettede Samfund; men han maa her have udtrykt sig ret forsigtigt, da Begtrup ikke havde synderligt at indvende og nøjedes med i al Almindelighed at advare mod Organisation (if. Frb. Amts Avis 24/12 98). Om Begtrups Stilling se iøvrigt Chr. Møller til Begtrup 21/8 99 (med paaskrevet Svar, Ut. 280, KB) og især de tre første Breve i Tillægget, der netop er foranlediget af Februar-Mødet.

lovede man at tage den under Overvejelse; og nogen Tid efter, den 15. April, offentliggjordes et imødekommande Svar: Bestyrelsen ønskede selv en Forhandling med Medlemmerne og vilde derfor indbyde til et Møde i Odense den 13. Oktober om følgende Emner: »1) Den hele Virksomhedsplan, 2) Optagelse af flere Styrelsesmedlemmer efter Forslag af Forsamlingen«. Den gældende Ordning kunde for saa vidt betragtes som midlertidig; men man haabede, at vor »Hovedopgave« og Hensynet til de nuværende Kredse ikke vilde blive tilsidesat. Og kun de Medlemmer, der havde indmeldt sig før 1. September kunde deltage¹.

Dette Svar var jo en betydelig Indrømmelse; og det fremkaldte straks et bekymret Indlæg fra H. P. B. Barfod, der frygtede, at det paatænkte Møde skulde »omkalfatre baade Bestyrelsen og Grundbestemmelserne«, og understregede, at de allerede indmeldte kun kunde føle sig trygge, naar Selvsuppleringen og de øvrige oprindelige Bestemmelser blev bibeholdt². — Men paa den anden Side maatte det virke beroligende paa Samfundets mange Kritikere; og det bidrog sikkert til, at den offentlige Debat paa denne Tid stilnede af.

Men Luften var stadig spændt. Højskolebladet svulmede af Polemik; Brücker tog Kampen op med sine kirkelige og konservative Modstandere paa en Række forskellige Felter, og hans Angreb paa Kirkeligt Samfund udviklede sig til et almindeligt Opgør mellem ham og Monrad, Høj-

¹) Vort Samfund 99 15/4 38f, jfr. 15/3 32. Bestyrelsesmødet holdtes 12/4 99. Der fremlagdes tre Udkast til Svaret, et uden Underskrift (fra Formanden?), et fra Monrad og et fra Johs. Schrøder. I Forhold til det offentliggjorte indtager de alle en mere fast Holdning: kun Tillidsmænd fra Kredsene skulde have Adgang, Bestyrelsens Ret til Selvsupplering kunde ikke opgives, og »Grundlaget for Virksomheden« maatte ikke forrykkes. Jfr. Bestyrelsesprotokollen (der intet nærmere oplyser om Forhandlingernes Forløb) og J. Schrøder til H. Rosendal 7/4 99, RA.

²) Vort Samfund 99 15/5 49. Ogsaa i Kirkebladet blev Bestyrelsen stærkt advaret mod at give efter for »Højskoleretningen«; for det var jo derfra Faren truede (C. H. Krause i 99 1/10 444f, jfr. Elmquists ireniske Kommentar S. 446ff).

skolebladet og Dansk Kirketidende, navnlig om Sommeren og ud paa Efteraaret. Misfornøjelsen med Kirkeligt Samfund var heller ikke glemt; i Slutningen af Juni holdtes et stort Fri- og Valgmenighedsmøde paa Mors, hvor Sagen blev taget op igen og atter stærkt angrebet. Ikke mindst af Harald Holm, der hævdede, at Samfundet overhovedet var udsprunget af en gal Forudsætning; for Arbejdet var allerede i Gang, og Grundtvigianerne havde allerede deres Lægmandsvirksomhed gennem Højskolerne og Friskolerne. Andre udtalte sig i samme Retning, og de tilstedeværende Medlemmer af Bestyrelsen kom i haard Modvind¹.

Fra Ledelsens Side har man da sikkert set hen til Mødet i Odense med nogen Uro². Umiddelbart forinden rejste Monrad rundt paa Fyn og holdt Foredrag, aabenbart for at »bearbejde stemningen til den store generalforsamling«³. Og Bestyrelsen samledes i Odense Dagen før til et forberedende Møde, hvor det blev besluttet, at Hoff skulde indlede, Rosendal foreslaas som Ordstyrer og kun Medlemmer have Adgang til at tale og stemme; desuden skulde Samfundet selv sørge for et Referat⁴. — Noget Stormløb »udefra« behøvede man dog ikke at frygte, for Medlems-

¹) Jfr. Referatet i Højskbl. 99 7/7 870ff. Til Stede var la Cour, der indledede, samt Jungersen, Karl Povlsen og Johan Clausen. Deres Indlæg var paafaldende imødekommende over for Kritikken. Det gælder ikke mindst Jungersens Svar til Harald Holm, hvis Angreb berørte ham særlig pinligt, fordi han var den ledende Lægmand inden for Københavns Valgmenighed og havde her mange Tilhængere, der var utilfredse med Kirkeligt Samfunds Stilling til Københavns Højskoleforening. I et senere Brev til Hoff beklagede Jungersen sig over denne Opposition, der var saa stærk, at han maaske kunde blive nødt til at vælge mellem sit Medlemsskab af Bestyrelsen og sin Præstestilling, og da maatte han vælge det sidste (Jungersen til Hoff 30/8 u. Aar, vistnok 99, RA).

²) Mødet var fra midt i Juli blevet bekendtgjort ikke blot i Dansk Kirketidende og Kirkebladet, men ogsaa i Højskolebladet. Et oprindeligt Krav om 50 Øre pr. Deltager var bortfaldet paa Henstilling af Johan Clausen, der henviste til, at det maatte betragtes som en Art Generalforsamling (jfr. J. Schrøder til Rosendal 4/7 99, RA).

³) Jfr. Johs. Fog-Petersen til P. N. Petersen 10/10 99, RA.

⁴) If. Bestyrelsesprotokollen.

tallet var ikke vokset foruroligende inden 1. September; og det var en ret overskuelig Skare paa o. 200 Mennesker, der mødte op i Odense paa den fastsatte Tid, den 13. Oktober Kl. 13¹.

Hoffs Indledningstale var et helt Foredrag, der dels gjorde Rede for Formaalet, dels for det Arbejde, der allerede var taget op. Formaalet kunde kort udtrykkes med to Ord: dansk Kristendom; og det vilde sige en Kristendom, der lagde Vægt paa Sakramenterne og paa Sammenhængen mellem det kristelige og det folkelige. Det sidste havde ogsaa præget Højskolens Arbejde, og efter Hoffs Mening havde Højskolen i de senere Aar udfoldet større Kraft end Præsterne; der havde ofte været »noget nedstemt og modløst over Vidnesbyrdet i Kirken«. Men Kirkeligt Samfund vilde arbejde for, at Ungdommen skulde møde samme Liv og Kraft i Kirken som i Skolen, saa den forstod, at »det gælder ikke blot om »at stille sig i et venligt Forhold til Kristendommen«, men om at *være en levende Kristen!*« Angaaende Form og Maade vilde man imidlertid gerne belæres. Den oprindelige Plan tilsigtede ikke noget helt nyt, ikke en samlet Virksomhed ved fælles Organisation, men vilde kun nævne *Eksempler* paa, hvordan der kunde arbejdes, og samle det, der i Forvejen var i Gang. Og man vilde hellere end gerne optage nye og friske Kræfter i Bestyrelsen, blot »Hovedsporet« ikke blev forladt. Personligt haabede Hoff, at man snart kunde finde en ny Formand, der havde flere Kræfter og langt mere Tid til sin Raadighed.

Derefter optraadte som første Opponent den unge Valg-

¹) Jfr. Vort Samfund 99 15/12 101; if. Fyns Venstreblads Referat (af 14/10 99), der er aftrykt i Højskbl. 99 20/10 1357ff, var Tallet dog 2—300. Det flg. bygger dels herpaa, dels paa det officielle Referat i Vort Samfund 99 15/11 89ff (Hoffs Tale, efter Manuskriptet) og 15/12 101ff (Diskussionen). Ogsaa Fyns Tidende bragte en Omtale af Mødet (14/10 99), men kortere og temmelig afbleget.

menighedspræst Carl Koch¹. Han anerkendte fuldt ud Samfundets Arbejde og gode Hensigter; men det ydre Apparat med Kredsinddelinger o. l. var ham imod. Kirkeligt Samfund havde Skin af at være en Partiorganisation, og naar man kaldte paa »Vennerne«, var det ikke heldigt, at en bestemt Kreds havde gjort sig selv til Bestyrelse. Derfor var det Spørgsmaal blevet rejst: vil man danne et konservativt Parti? Ligger der i Kirkeligt Samfund en Mistillid til det folkelige? Men »vi trænger til en Kristendom, der kan gøre sig gældende i Folkelivet, og ikke en saadan, som slaar det ihjel. Vi skal ikke først og fremmest tale mod den lettere Retning iblandt de grundtvigske, men imod det lettere i Retningen, hvor det saa findes, sikkert ogsaa hos os selv«. Var der noget i de anførte Indvendinger, burde Programmet overvejes paa et stort Vennemøde, der ikke udgik fra Samfundet alene; og det burde laves om, saa det kun kom til at udtrykke: »vi er en Kres af Mænd, der, uden at gøre Fordring paa at repræsentere Grundtvigianismen, vil have visse Arbejder gjort. Vil I hjælpe os?«

Carl Koch repræsenterede altsaa den moderate Kritik, og hans Form var meget forsonlig. Han efterfulgtes af en lang Række andre Opponenters, men de laa alle paa samme Linie. Morten Larsen sluttede sig helt til Koch: Samfundet burde alene samle sig om sine særlige Opgaver og ikke blande sig ind i Arbejdet paa Landet, hvor der var stedlige Kræfter. Kunde ikke al Organisation falde bort? Men skulde man endelig have Kredse, maatte de ogsaa have noget at sige. — Pastor Otto Rosenstand, Vester Vedsted, der efter eget Udsagn stod »langt til Venstre«, mente, at Samfundet især skulde tage sig i Agt for at virke som en »aandelig Partiorganisation«, for at sondre mellem de »ægte« og de »saakaldte« Grundtvigianere. Hvorfor kunde man ikke tage Nygrundtvigianerne med? Opgaverne var jo af prak-

¹) Carl Frederik Koch (1860—1925), Præst for Valgmenigheden i Ubberup fra 1895.

tisk Art. I hvert Fald burde Bestyrelsen optage »frisindede Mænd« som Carl Koch, Morten Larsen og Asger Højmark, og det »upraktiske Kresvæsen« maatte stryges, ja helst hele det gamle Program. — Asger Højmark betonedede, at det ikke var Modstanderne alene, der havde været Skyld i Kampen. Bestyrelsen begyndte med at udsaa Mistillid ved ikke at lade sig vælge. Det var værd at overveje, hvorfor de fleste Højskoler stod uden for Samfundet, og hvorfor fx. de jyske Valgmenighedspræster ikke var repræsenteret i Bestyrelsen. — Og hertil kom saa en hel Række andre Kritikere — Præsterne Sofus Balslev¹ og T. L. Schiøler², Redaktør N. J. Laursen, Venstre-Folketingsmanden N. P. Stensballe og den socialpolitiske Forfatter Fernando Linderberg —, der enten sluttede sig til de ovennævnte eller anlagde beslægtede Synspunkter.

Fra Bestyrelsens Side tog navnlig Jens Nørregaard skarpt til Genmæle imod Kritikken. Han kunde ikke forstaa disse »Pillerier«. Der var ingen Mening i at lave Programmet om nu. »Det er simpelt hen Vrøvl«. Barnet *var* født til Verden, og hvem der ikke vilde være med, kunde lade være. Det var ikke Samfundet, der havde »gjort Allarm«; det var de andre, der »peb og skreg, fordi de troede sig lukket ude«. Selv hadede han Grænsebestemmelser, og Kirkeligt Samfund havde ingen; men »Fremrykning *maa* gaa for sig i Fællesskab mellem dem, der nærmest hører sammen«. — Men ogsaa Monrad indtog et klart og skarpt Standpunkt. Grundtvigs Navn var, erklærede han, udeladt i Programmet, dels for ikke at bortstøde dem, der kunde have Lyst til at være med uden afgjort at ville kalde sig Grundtvigs Lærlinge, dels fordi man forudsaa, at adskillige, der kaldte sig Grundtvigs Lærlinge, ikke vilde være med. Samarbejde forudsatte Samliv; derfor maatte

¹) Jfr. om denne 7. Rk. II, 208f, 215ff.

²) Schiøler havde som tidligere nævnt hørt til det københavnske Konvent; men i Foraaret 1898 var han blevet forflyttet til Aalborg, saa han havde næppe været med til Konventets Forhandlinger om Sagen.

der være nogen Ensartethed i Samfundet. Og de kunde hverken samarbejde med H. Scharling¹ eller Vilh. Beck, men lige saa lidt med Mænd om Brücker og Jakob Knudsen. De havde følt sig »som mellem to Skjolde: Missionen trængte paa fra den ene Side, og de med den løsere Opfattelse af Moral og Kristentro fra den anden«. Dette dobbelte Tryk havde for Monrad været den afgørende Tilskyndelse til at slutte sig til Samfundet. — Derimod stillede P. M. Larsen sig ret imødekommende, idet han indrømmede, at man maaske havde baaret sig kluntet ad i Starten, og understregede, at Kirkeligt Samfund netop var ment som et Arbejde og ikke som en Partiorganisation. Det var Hovedsagen, og derom herskede der Enighed.

Imidlertid nærmede Klokken sig fire; og Rosendal, der virkelig var blevet Dirigent, havde meddelt, at Forhandlingerne da maatte afbrydes af Hensyn til Toggangen. Det lagde et Pres over den sidste Del af Mødet; men man kom egentlig ingen Vegne. For at slaa Misfornøjelsen ned foreslog Th. Elmquist, der helt havde stillet sig ved Bestyrelsens Side, til sidst en Henstilling til denne om at optage »nogle af Mændene til Venstre« og tillige et Par formelle Ændringer i Programmet; men begge Dele blev nedstemt. Selve Kredsorganisationen blev nu ogsaa sat under Afstemning, og ifølge Fyns Venstreblads Referat stemte langt over Halvdelen af Forsamlingen imod; men Dirigenten erklærede, at han ikke kunde se, hvor de fleste Stemmer faldt! — Derefter fik Chr. Møller og Hoff Ordet for nogle afsluttende Bemærkninger, hvor de takkede for den velvillige Opposition og ligesom P. M. Larsen forsikrede, at det ikke havde været Meningen at danne noget Parti, men kun at samle kristne Venner om et fælles Arbejde.

Mødet var altsaa i og for sig ikke nogen Sejr for Bestyrelsen; for mindst Halvdelen af de tilstedeværende havde

¹⁾ Professor i Etik, den »højkirkelige« Retnings mest udprægede Repræsentant.

ønsket væsentlige Ændringer i Programmet. Men paa den anden Side havde Samfundet redet Stormen af; og flere af Opponenterne havde udtalt sig ret positivt om Udbyttet af Forhandlingerne¹. I hvert Fald synes Bestyrelsen at have været godt tilfreds, og paa Forslag af Poul la Cour vedtog den en meget fredsommelig »Fællesudtalelse og Tak« til Deltagerne, der, som la Cour skrev, »ligesom skulde trække en venskabelig Knude sammen om vore velvillige Opponenters ved Mødet, saa at vi faar større Tilslutning«². Denne Udtalelse, der blev trykt i Vort Samfund³, indrømmede, at Programmet ikke havde været helt uden Skyld i Misforstaaelserne, men udtrykte især Glæde over, at alle Deltagerne i Forhandlingen »væsentlig gav Tilslutning til det, som Styrelsen i Virkeligheden har tilsigtet«. Og som »Hovedsum saavel af de faldne Udtalelser som af Styrelsens egen Opfattelse« fastslaas derefter følgende: 1) at Kirkeligt Samfund er et *Arbejde*, ikke et Parti, 2) at Formaalet er betegnet ved de af Formanden omtalte Arbejder, der allerede er udført eller paatænkt, 3) at Kreds dannelse

¹) Jfr. Elmquists Glæde over Forløbet i Kirkebl. 99 15/11 526ff; det stod nu klart, at Kirkl. Samfund »slet ikke [var] Andet end et Slags Missionsforening«.

²) P. la Cour til L. Schrøder 15/10 99, Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB. La Cour havde været glad for Mødet (»Jeg tror, det var et godt Møde forleden«) og selv udarbejdet et Udkast til Udtalelsen »i Samklang med Rosendal og Claussen«. Dette Udkast blev — efter nogle Ændringer — vedtaget paa et Forretningsudvalgs møde 24/10 99 og udsendt til den øvrige Bestyrelse (jfr. Bestyrelsesprotokollen og Hoff til Rosendal 25/10 99, RA); til Trods for, at Monrad, der selv hørte til Forretningsudvalget, var meget utilfreds med det, jfr. flg. fra et Brev til L. Nyegaard: »Der foreligger Forslag til en valen Udtalelse som jeg i alt Fald ikke tiltræder men snarere gaar min Vej paa. Dog tror jeg ikke jeg vil komme til at staa ene. Gud raade« (Monrad til Nyegaard udat., men utvivlsomt 24/10 99, Privateje). Ved et nyt Forretningsudvalgs møde 1/11 99 blev et Ændringsforslag fra Monrad udsendt til Bestyrelsen (if. Bestyrelsesprotokollen); men alt taler for, at den offentliggjorte Udtalelse i Hovedsagen er Poul la Cours Værk.

³) Vort Samfund 99 15/11 95f.

ingenlunde er nødvendig, 4) at man vilde optage flere Medlemmer i Styrelsen.

For Oppositionen var dette jo et beskedent Resultat. Bestyrelsen var unægtelig blevet mere forsigtig i sin Udtryksmaade; men den havde ikke givet efter over for et eneste af de mere vidtgaaende Krav. Og det sidste Punkt, om Optagelse af nye Bestyrelsesmedlemmer, kom til at betyde endnu mindre, end det saa ud til. Man kunde nemlig kun enes om at henvende sig til Morten Larsen og Carl Koch¹; og Morten Larsen indtraadte ganske vist nogen Tid efter², selv om han ved selve Mødet havde erklæret uvillig; men Carl Koch svarede definitivt Nej³.

Alligevel fik Mødet sin Betydning. Man havde faaet talt ud fra begge Sider, og det rensede Luften⁴. Overhovedet var Sagen ved at være uddebatteret. Fra nu af kunde Samfundet nogenlunde uanfægtet fortsætte den Kurs, som de »fjorten Flagstænger« havde angivet.

Og Arbejdet var allerede i fuld Gang. Trods alle Angrebene havde Kirkeligt Samfunds Mænd straks taget fat, og deres Virksomhed fik hurtigt en ret omfattende Karakter. Især i København. Den første Aarsberetning — for Aaret 1899⁵ — opregner her følgende Møder: Kirkelige Foredrag i Bethesda (henh. 12 og 13 i de to Vinterhalvaar⁶), 49 Foredrag for Arbejdere i tre Menighedshuse og

¹) Nemlig ved Forretningsudvalgsmødet 24/10 99; jfr. Bestyrelsesprotokollen og Hoff til Rosendal 25/10 99, RA.

²) If. Bestyrelsesprotokollen blev Morten Larsen budt velkommen ved et Bestyrelsesmøde 26/4 1900.

³) Jfr. Carl Koch til Hoff 30/11 99 og 25/1 1900. Det sidste, endelige Svar er medtaget i Tillægget (som Brev Nr. 5).

⁴) Jfr. Fr. Schrøder i Vartovbogen 1948 S. 91.

⁵) Vort Samfund 1900 15/5 17ff. De følgende Aarsberetninger, der dels fremkom i Vort Samfund, dels i et særligt Tillæg, giver god Besked om Arbejdet. Iøvrigt kan der her henvises til Fr. Schrøders Oversigt i Vartovbogen 1948 S. 87 ff.

⁶) If. Højskbl. 98 23/9 Tillægget og Vort Samfund 99 15/8 74f.

tre Arbejderforsamlingshuse, ugentlige Prædikener og Foredrag i St. Peders Gæstehjem, 6 Advents-Bibellæsninger ved V. J. Hoff og 18 Foredrag for Soldater ved Johs. Schrøder. I Oktober havde man desuden begyndt et regelmæssigt Ungdomsarbejde i København, inspireret af K.F.U.M. og K., som man oprindelig havde ønsket at samarbejde med. Det blev organiseret som en »kirkelig Ungdomsforening«, delt i to Afdelinger, en mandlig og en kvindelig, senere kaldet »KUMA« og »KUKA«, der allerede ved Udgangen af 1899 havde henh. 154 og 115 Medlemmer og i de nærmeste Aar voksede stærkt. Overhovedet blev dette Arbejde en af Samfundets mest livskraftige og betydningsfulde Virksomheder. Det ledes især af unge Præster og Studenter fra den grundtvigske Studenterkreds, der derved fik nær Tilknytning til Kirkeligt Samfund og efterhaanden tilførte det friske Kræfter. Og det satte straks Fart i Planerne om et grundtvigsk Forsamlingshus i København. Allerede i 1899 forhandlede Bestyrelsen om Køb af en Ejendom til Brug for Ungdomsarbejdet; men paa Grund af økonomiske Vanskeligheder maatte man dog foreløbig nøjes med lejede Lokaler, indtil det i 1908 lykkedes at faa opført Grundtvigs Hus¹.

Paa Landet fortsatte Olesens og Dissing deres Mødevirksomhed, og der blev efterhaanden antaget enkelte andre grundtvigske Lægprædikanter. Større Betydning fik dog de Møderækker og Gudstjenester, der afholdtes af de lokale Kredse, men hvortil Hovedbestyrelsen ofte skaffede Talerne, dels ved at ansætte særlige Rejsepræster

¹) Ved Siden af Kirkelig Ungdomsforening maa vi ogsaa nævne Frk. Anna Bojes Ungdomsarbejde paa Vesterbro, der blev organiseret som en selvstændig Forening: »Ungdomsforeningen af 1898«, men modtog Støtte fra Kirkeligt Samfund. Derimod lykkedes det foreløbig ikke at bygge Bro mellem Samfundet og Københavns Højskoleforening, som bevarede sin mere »folkelige« Karakter, og fra 1905 fik nye rummelige Lokaler ved Siden af Valgmenighedskirken. Først i 1920 flyttede den ind i Grundtvigs Hus, hvor den blev sammensluttet med Kirkelig Ungdomsforening.

(fra 1900), dels ved at træffe Aftale med en Række andre Præster om lejlighedsvis Medvirkning. Desuden arrangeredes enkelte store Forhandlingsmøder, og fra 1901 begyndte man at afholde aarlige eller næsten aarlige Vennemøder for hele Landet.

Hertil kommer Samfundets Udgivervirksomhed, der ogsaa fik et forholdsvis stort Publikum ud over Landet. Ved Siden af »Vort Samfund« udgav man fra April 99 det opbyggelige Ugeblad »Søndagslæsning«, som fik overraskende stor Udbredelse, o. 100 Præster indførte det straks i deres Menigheder, og ved Aarets Udgang udkom det i 8361 Eksemplarer. I de følgende Aar udsendte man desuden et særligt Medlemsblad for Kirkelig Ungdomsforening og et aarligt Julehefte, som ligeledes blev trykt i store Oplag. Og Bogudvalget begyndte i Slutningen af 1899 at udsende en Serie kirkelige Smaaskrifter, der fik Bidrag fra ansete grundtvigske Navne saasom Otto Møller, Ludvig Schrøder, V. J. Hoff, L. Nyegaard, Emil Koch og mange andre.

Endelig maa det nævnes, at Samfundets Arbejde for Kirkelig Frihed virkelig gav det en ikke ringe kirkepolitisk Betydning og straks satte Frugt i en Række Henvendelser til Ministeriet, fx. om adventistiske Soldaters Fritagelse for militære Pligter om Lørdagen (1899), om Adgang for Folkekirkens Præster til at betjene Frimenighederne (1900) og om et friere Præsteløfte (1901).

Gennem alt dette vandt Kirkeligt Samfund efterhaanden en vis Position. Ogsaa adskillige af dem, der i Begyndelsen havde strittet imod, fik med Tiden et mere positivt Syn paa dets Virksomhed¹. Men det skyldtes ganske vist

¹) Et enkelt paafaldende Eksempel: Brückers skarpe Fremhævelse af Forskellen mellem Kristendom og Moral under Debatten om »Den gamle Præst« fik selv Hans Jensen, Sorø Amtstidende, til at skifte Mening. Jfr. flg. Udtalelse i et Brev fra ham til Monrad 17/9 1900 (Privateje): »Maa jeg privat sige, at saaledes som Udviklingen »er skredet frem« siden »den gamle Præsts« Dage maa »Kirkeligt Samfund« af 98 siges at være bleven en nødvendig Institution — for vore Synders Skyld!«

især, at Kritikken efter deres Mening havde bragt Sagen »ind paa et sundere Spor«¹. For trods alt blev det jo ingenlunde, hvad dets Stiftere oprindelig havde tænkt sig. Som Brücker med Tilfredshed konstaterede, maatte det i Virkeligheden se bort fra Programmets store Ord og hovedsagelig nøjes med at virke som en kirkelig Foredragsforening i større Stil². Først og fremmest fordi det var og blev et *lille* Samfund uden synderlig Støtte blandt Højskolefolk og med ringe Tilslutning fra Grundtvigianismens bredere Lag³.

Men set i videre Perspektiv sætter Dannelsen af Kirkeligt Samfund alligevel en Milepæl i Grundtvigianismens Historie. Diskussionen herom og dens Fortsættelse i Opøret mellem Brücker og den konservative Fløj, mellem Højskolebladet og Dansk Kirketidende, betegner et Højdepunkt i den lange Kamp mellem den »nygrundtvigske« og »gammelgrundtvigske« Tendens, men paa en Maade ogsaa Afslutningen. Selve Polemikken var et Vidnesbyrd om, at man endnu følte sig som en Enhed; men i de følgende Aar gled de to Parter saa langt fra hinanden, at de knap nok kunde raabe hinanden op. Der var stadig mange forbindende Traade; men stort set deltes Grundtvigianismen i en mindre, overvejende kirkelig og en større, overvejende folkelig Strøm.

Og derved ændrede de begge Karakter, eller rettere:

¹) Holger Begtrup i Dansk Menighedsliv I, 133.

²) Jfr. Mit Livs Vej II, 322f.

³) Et Par Tal kan illustrere dette. I 1905 havde Samfundet 2825 Medlemmer (if. Liste over »faste Bidragydere«, der kom som Tillæg til Vort Samfund for 1906). De nærmeste Aar var Tallet ret konstant; men da man fra Jan. 1912 startede et nyt Medlemsblad, »Kirkeligt Samfunds Blad«, havde man kun 2162 »Abonnenter« (if. Protokol i Kirkl. Samfunds Arkiv, mrkt. Vort Samfund, der ogsaa meddeler Abonnenttal for Aarene 1907—11). Efter 1912 gik Samfundet yderligere tilbage, indtil det rekonstrueredes i 1918. Ved denne Lejlighed opgav man omsider Bestyrelsens Ret til Selvsupplering og indførte mere »demokratiske« Former. Et nyt Stormløb fra Brücker fik derfor kun ringe Virkning; men trods Fremgang i de flg. Aar naaede man ikke de store Tal.

den Karakterændring fuldbyrdedes, som var begyndt i 90erne. Paa den ene Side mistede det oprindelige nygrundtvigske »Program«, som det fx. fandtes hos Brücker, og som netop byggede paa en kraftig Vekselvirkning mellem det kristelige og det menneskelige, sin Magt over Sindene. Der blev stadig flere, som kun vilde »laane« Menneskelighed og »Folkelighed« fra Grundtvig¹. Paa den anden Side var Kirkeligt Samfund ikke uden videre en Fortsættelse af den gammelgrundtvigske Retning. Det rummede ganske vist et Element af grundtvigsk Rettroenhed, og det var ligesom Middelfartmødet en Reaktion imod de »centrifugale«. Men det var ikke blot bagudvendt, ikke blot et Forsøg paa at konservere den »gamle Grundtvigianisme«. Man ønskede jo egentlig ikke Strid, men kun Hjælp til at starte et organiseret kirkeligt Arbejde, i Følelsen af, at der over for Tilbagegangen i det grundtvigske Menighedsliv og over for de vanskelige Forhold i Hovedstaden krævedes nye Virkeformer. Man var grebet af Tidens kirkelige Aktivitetstrang, og i Forhold til Tilslutningen var det slet ikke saa lidt, Samfundet fik sat i Gang. De folkelige Opgaver overlod det til andre; det specialiserede sig og bidrog derved til at svække Forbindelsen mellem Grundtvigianismens kirkelige og folkelige Side. Men nægtes kan det ikke, at det inden for sine beskedne Rammer virkelig betød en Fornyyelse.

TILLÆG.

1. P. M. Larsen til Holger Begtrup 27. Februar 1899².

Kære Ven!

Chrshvn. 27/2 99.

Jeg har nu i Frederiksborg Amts Avis læst Referatet af eders Møde³. Det har gjort mig — og jeg tænker de andre

¹) Dette Udtryk anvendtes som nævnt i Sorø Amtstidendes Argumentation; men det stammer oprindelig fra Krl. Dagblads Kommentar af 17/12 98, som Hans Jensen her citerede.

²) Baade dette og de to flg. Breve findes i V. J. Hoff's Arkiv, RA.

³) Jfr. Omtalen S. 339.

herinde siger det samme — rasende ondt at se den Maade, hvorpaa Du har fejlet os og vort Forslag tilside. Jeg kan aldeles ikke forstaa det. Du vil i Virkeligheden i Frederiksborg Amt netop det, som vi har opfordret til. Det er vore Tanker om et kirkeligt Fællesarbejde, som Du har gjort Dig til Talsmand for. Dette kirkelige Fællesarbejde mellem dem, der føler sig hjemme i grundtvigsk Kristendom og Kirkeliv har været vor Hovedtanke. At dette maatte komme stærkt og dygtigt frem, saa det kunde stanse noget af den usunde pietistiske Vækkelse og sætte igen noget af det grundtvigske Liv, som under Politik og andre forskellige Aandsstrømninger og Interesser var bleven mat og blegt — ja, det har været vort Ønske. Heri er vi vist enige: det bedste Værn mod Usundhed og Sløjhed er vel altid at samles til Arbejde og samle Arbejdet om det kristne Troesliv, saa trækker det sig af sig selv tilbage, som ikke vil være med, og det som duer noget faar ny Kraft. Derfor har her aldrig været Tale om at organisere og samle alle Landets »ægte Grundtvigianere«, det Du kalder »Fæstningsmændene«, som vil afgrænse Grundtvigianerne — kære Ven, det er Spøgelser ved høj lys Dag¹. Nei, Arbejde udfra og for det grundtvigske Kirkesyn og Kirkeliv, det er Maalet, saa maa de slutte sig til, som kan og vil, det faar blive deres egen Sag, hvor ægte eller lidt ægte de saa er, vi har ingen Censur.

Vi vil det samme, som Du nu vil i Frederiksborg Amt. Men hvorfor drager Du saa deraf den Slutning: Gaa dog endelig ikke ind i »Kirk. Samfund? det er mig en Gaade. Hvorfor drager Du ikke denne Slutning: I saa mange som kan undvære 2 Kr. foruden hvad der skal til til Arbejdet

¹) Begtrup havde ved Mødet bl. a. udtalt flg.: »Der er tre Slags Grundtvigianere: først de »centrifugale«, saa de bevidste, frisindede Grundtvigianere, der vil vidne om, hvad de hver især elsker og holder af, og endelig »Fæstningsmændene«, de, der slaar en Vold om Grundtvigianismen. At søge at organisere disse tre Grupper vil vise sig saare uheldigt, ja det er ligefrem umuligt; — det vil kun »kløve Grundtvigianerne«. Frederiksborg Amts Avis 24/2 99.

i vor egen Kreds, meld Eder ind i »Kirkel. Samfund«; derved støtter I Bestræbelsen for at saadant kirkeligt Arbejde i grundtvigsk Aand kan blive taget op baade inde i Hovedstaden og ude paa Landet i de Egne, hvor Forholdene er vanskelige og trange? Dette, synes jeg, er en rigtig Slutning naar man kan se Nødvendigheden af det kirkelige Arbejde, som vi har foreslaaet. I kan jo arbejde i Eders Kreds, saa frit, saa rummeligt, saa selvstændigt, som I selv ønsker det. At I danner en Forening for kirk. Arbejde i Frederiksborg Amt, og saa melder Eder som en Kreds af kirk. Samfund, vil jo ikke sige andet, end at vi vil støtte og hjælpe hinanden i gensidigt Arbejde. Alle de som i Eders Kreds vil være »betalende Medlemmer i »K. S.« lider jo intet Skaar i deres Frihed, er kun med at støtte et kirkel. Arbejde, som de maa ønske Fremgang. Og alle de i Eders Kreds, som ikke vil være med, er jo lige gode Grundtvigianere for det, og kan nyde den Fordel, som Kredsen har ved at staa i Tilslutning til os.

Hvorfor skal vi dog ikke forene vore Arbejdskræfter? Hvem er det, som forkætre[r] og laver Skæl? Sandelig det er ikke os, som opfordrer Venner til et kirkel. Samarbejde, men det er alle de, som lave det, vi har foreslaaet, om til et Vrægebillede og dermed kyser Folk. Aah! hvor er det Synd og Skam af Eder. Lad os arbejde og tro godt om hinanden, men lad os ikke advare og forkætre hinanden, det er sandelig det bedste i Længden. Hvor sukker jeg efter at det maa lysne i Nordsjælland ikke paa pietistisk, men paa grundtvigsk Vis. Vær vis paa, at her vil ogsaa kirkel. Samfund hjælpe alt det, det kan. Lad os dog endelig staa sammen. — Og saa en kærlig Hilsen fra en gammel Ven, som følger din Gerning med Glæde, men sørger over, at ogsaa Du i denne Sag har faaet Sand i Øjnene og ikke kan se det, som ligger lige for.

Din heng.

P. M. Larsen.

2. *Holger Begtrup til P. M. Larsen 28. Februar 1899.*

Kære Peder Larsen!

Frederiksborg Højskole 28/2 99.

Var det ikke det, jeg sagde, at du burde have været med til vort Møde forleden! Saa kunde vi have faaet ordentlig Rede paa Eders Program, som vi var højst uenige om Forstaaelsen af. *Pal-Müller*¹ mener, at flinke Folk »af alle 3 Retninger« kan være med i denne Forening, *jeg* mener, at »K. S. af 98« kun er for Grundtvigs Venner (o: dem, som populært kaldes for Grundtvigianerne). Th. Møller i Birkerød² gav ved et Privatmøde i Hillerød Højskolehjem en Forklaring, der nærmest stemmer med min. Derfor er der mange skikkelige Præster heroppe, f. Eks. Mynster i Frværk³ og G. Barfod i Skævinge⁴, som ikke vil med i »K. S. af 98«, mens Pal-M. og jeg er enige om, at vi gerne vil holde Møder sammen med disse Folk. Alene af den Grund er det ikke tjenligt at hejse Flaget paa de 14 Flagstænger. Paa den anden Side er der mange »ægte Grundtvigianere« heroppe, der ligesom jeg er betænkelige ved dette store Foreningsforsøg, og mange af disse *vil ikke* indmelde sig i »K. S. af 1898«. — Derimod er der almindelig Stemning blandt Hel-, Halv- og Kvartgrundtvigianerne for, at vi skal se at faa kirkelige Møder i Gang paa forskellige Steder heroppe; og denne Enighed bør ikke brydes ved Striden for og imod »K. S. 98«. Derfor talte jeg for at sætte hele Spørgsmaalet om »K. S. 98« til Side ved denne

¹) Bernhard Paludan-Müller, Sognepræst i Hillerød 1882—1920. Han var Formand for den nystiftede, nordsjællandske Kreds af Kirkl. Samfund og havde i den Egenskab holdt det indledende Foredrag ved Mødet.

²) Den tidlr. omtalte Theodor Møller, der ogsaa var kommet i Bestyrelsen for den lokale Kreds.

³) J. L. G. Mønster, Sognepræst i Frederiksværk 1898—1921, der ved Mødet havde betegnet sig som »ikke hel Grundtvigianer, næppe halv, lad os sige kvart«.

⁴) G. O. V. Barfod, Sognepræst i Skævinge 1884—1919. Baade han og Mønster hørte nærmest til den tredje Retning; Paludan-Müller var egentlig en Mand af samme Type, men stod dog mere positivt over for Grundtvigianismen.

Lejlighed. Maaske har jeg i Ordsiftets livlige Krydsild brugt Udtryk, der maa synes dig affejende overfor Eder; men jeg tænker næsten, at du saa vel som Hoff og Monrad maa være enig med mig i, at det er vigtigere, om vi kan faa vore Møder i Gang, end om vi slutter os til Eders Forening. I kan tilmed godt mene (og det ikke helt uden Grund), at Eders Opraab har givet Stødet til, at vor Plan er fremkommen. For Resten sagde jeg, som det ses af Refer. i Frb Amtstidende, at jeg »ikke vilde fraraade at give Bidrag til K. S. af 98, ja kunde endogsaa selv modtage Bidrag, helst dog naar de gaves for at fremme det kirkelige Liv i København«. — Jeg haaber derfor, at du vil erkende, at jeg ikke har været saa slem, som du troede, og at du med fuld Sympathi kan følge det Forsøg, vi nu gør heroppe paa egen Haand.

Vi vil vist alle grumme gerne høre dig og de andre gode kbhvske Præster ved vore paatænkte Møder, og I har jo paa Eders Side Lov at haabe, at Kredsene heroppe med Tiden kan »modnes« til Eders Forstaaelse af det rette Samfundsliv. Lad os altsaa fremdeles se venligt til hinanden.

Vil du hilse Hoff fra mig.

Din Ven

Holger Begtrup

3. *P. M. Larsen til Holger Begtrup 1. Marts 1899.*

Kære Ven!

1/3 99.

Tak for dit Brev! En lille Replik har jeg dog endnu at gøre i dette Ordsifte. Selvfølgelig er jeg ikke enig med Paludan-Müller i, at »K. S.« er for »skikkelige Folk af alle 3 Retninger«. Men jeg vilde heller aldrig betone dette: det er kun for dem, som vil lyde Navnet »Grundtvigianere«; og alle I, som ikke vil det, I maa ikke komme ind, og Eder vil vi ikke have med at gøre. Saaledes tror jeg, at Du opfatter vor Opfordring, men dette er galt; det er »Fæstningsmændenes« Tanke, men disse skal ikke raade for

Udviklingen, saa blev det sandelig mig for snævert. Nej, forat være saa rummelig som muligt, saa lidt censurerende, som det sømmer sig, hvor man har med levende Mennesker og ikke dogmatiske Bestemmelser at gøre — saa har vi sagt: *hvad* vi vil, og ikke *hvem* vi vil have. Vi har sagt, hvad vi vil: thi det er Grundtvigs Kirkesyn og -Tanker, som der skal arbejdes for. Men vi har ikke sagt, hvem vi vil have, det maa Mennesker selv afgøre, om de vil være med i det kristelige Liv og det kirkelige Arbejde, der præges af Grundtvigs Navn. Saa kan de forresten være hel — halv — eller kvart — det er for mig ligemeget. Altsaa Grundtvigs kirkelige Syn og Gærning i Spidsen, saa lad dem komme, hvor store Nuancer der end dogmatisk er, naar de kun føler, at i den kirkelige Kreds og det Liv, som udgaar derfra, synes de bedst at være hjemme. Dette er sandelig ikke snævert, men bestemt og dog fri-sindet. Komme hvem, der komme vil.

Og saa om Eders Arbejde i Frederiksborg Amt. Ja, det er godt, er netop, hvad vi ønsker maa ske rundt omkring. Men hvorfor vil I ikke være en Kreds, der staar i Tilslutning til »K. S.«? Det kan jeg stadig ikke forstaa. Jeg forstaa Dig saaledes, at der ved vil I splitte Kræfterne, baade 1) de uægte (Mønster og Barfod) og 2) de allerægteste — de som tænker, som Brücker. Men jeg tror, at Du misforstaar dette med Kredsdannelse. Vor Tanke med Kredsdannelse er netop, som Du foreslaar. Fordi man er i den lokale Arbejdskreds, behøver man jo slet ikke at være Medlem af »K. S.« og betale 2 Kr. Altsaa kan det slet ikke genere de to betænkelige Parter. De er med i den lokale Kreds, men ikke i den store Forening. Ved at stille Eder i Tilslutning til »K. S.«, beholder I al Eders Frihed, + alle Eders Betænkeligheder, og kan kun høste Gavn af at staa i Forbindelse med flere Kredse Landet over. Og dernæst, er det helt loyalt, naar der allerede er en Kreds i Amtet, som har stillet sig i Tilslutning til »K. S.«, saa ved Siden af den at danne en uafhængig, som vil akkurat det samme

Arbejde? Er det ikke at splitte? Og det er sandelig da kun Smaating, der skiller: at der er nogle Mennesker, som betaler 2 Kr. om Aaret forat fremme andre Steder det samme Arbejde, som I fremmer i Eders Amt. Jeg synes, at det bedste, det kærligste var at sige: vi danner en lokal Kreds, den er fuldt Selvstændig, vil nogle i Kredsen være betalende Medlemmer i »K. S.« saa værsgod. Vi stiller os i venligt Forhold til »K. S.« og vælger en Repræsentant, som kan vedligeholde Forbindelsen og træffe Aftaler, naar vi ønsker det. Og saa tilsidst, jeg synes, det er ydmygende og sørgeligt af os »Grundtvigianere« at se vore bedste Mænd: Schrøder, Nørregaard, Hoff, Jungersen, der har baaret Dagens Byrde og Hede, blive haanet og behandlet, som sket er. Mon noget saadant varsler godt for Levedygtigheden i vor Kreds? Brückers Angreb var stærkt personligt, særlig mod min Svigerfader, hans sidste Stykke i Højskolebladet for i Fredags — der forresten svulmer af vammel Selvfølelse¹, viser det tilstrækkeligt. Men lønner vi Unge ustraffet vore bedste Mænd paa den Vis? Jeg synes, at vi maa skamme os over det, vi i denne Sag har vist Verden af Mangel paa Ærbødighed og Taknemlighed mod vore »gamle Hædersnavne«. Jeg kan saa roligt sige det, da jeg vel er en af de 14 men en af de ukendte. Men hvorfor har ingen af Eder andre sagt det og vist »de Gamle«, at de var ærede i Kredsen?

Med kærlig Hilsen til Dig

Din heng.

P. M. Larsen.

¹) Der sigtes til Artiklen: »Hvad jeg har sagt«, Højskbl. 99 24/2 241 ff, hvor Brücker gennemgaar den første store Debat om hans Bibelsyn og ikke lægger Skjul paa, at det efter hans Mening havde virket frigørende paa den grundtvigske Kreds.

4. *Christen Møller til Fredrik Nielsen 4. Juli 1899*¹.

(Brevet indledes med en kort Omtale af Kirkeligt Samfunds Udgivervirksomhed i Fortsættelse af en hektograferet Anmodning fra Bogudvalget (Chr. Møller og Ludvig Schrøder) om Bidrag til en planlagt Række Smaaskrifter.)

»Men du, kære Svoger, skal da . . . høre lidt om det, som ganske naturligt maa optage os begge, vor forskellige Stilling til »Samfundet af 1898«, som paa en Gang har givet det tilsyneladende uforklarlige Resultat, at *Du*, som en Menneskealder har været den *besindige* »kirkelige Retnings« *mest fremskudte Talsmand* i Ord og Skrift, pludselig synes at have taget reserveret Afstand fra den, i samme Øjeblik som den træder frem med aabent Visir og søger at ryste Brücker og Consorter af sig, for at gaa paa med ny Kraft, forstærket af alle *de* konservative Elementer, som har aabent Øje og Hjerte for Kirkeordets *afgørende* Betydning, ikke blot for den evige Salighed, men *ogsaa*, hvad deraf følger, for sund evangelisk luthersk Kirkeudvikling paa *Tidens* Vilkaar i alle *jordiske* Forhold.

Og jeg, som med Flid, *mens* jeg førte Pennen, har værget mig *mod* at være enig i den *dogmatiske* Doctrin om *Oprindelsen*, den *jordisk-historiske* Oprindelse af »Kirkeordet«, og netop mere negativt end positivt udtalt min Anskuelse over for den kirkelige Retning, mens jeg *frit* af *Hjertens Lyst nød Samfundet* i den kirkelige Retnings Kredse og hos den kirkelige Retnings Førere, saa vidt jeg nemmede det — jeg bliver pludselig taget med, først, overraskende nok, i Bestyrelsen, siden endnu mere ubegribeligt med en offentlig Titulatur som »Viceformand« og selv anden som Censor for hele det »kirkelige Samfunds« Bogavl!! — Dog forstaar

¹) Ut. 155, KB. Professor Fr. Nielsen, der iøvrigt blev Biskop i Aalborg det flg. Aar, repræsenterede omtrent det samme Standpunkt som Skat Rørdam: udpræget »kirkeligt« og konservativt, men grundtvigsk set efterhaanden temmelig afbleget.

jeg fra min Side særdeles godt denne Stilling baade fra *din* og min Side og tror netop deri at se et Udslag af en langt dybere aandelig *Enighed*, end jeg nogensinde før havde tænkt mig mellem os.

Vi mødes i, ingenlunde at se det *grundtvigsk-dogmatiske* som normerende for sund Kirkeudvikling, og i, ikke at ønske en *ensidig Partiretning* smykke sig med Patent paa Kirkelighed eller Kristelighed, og du som en Menighedsfører under vore smaa Forhold, anser det af den Grund for Pligt at staa *udenfor* og *over* Partiretningerne, hvortil du har Grund til at regne »kirkeligt S. af 1898«, dels ved at se Modsætningen til »Indre Missions« lignende Organisation (eller skal jeg heller sige *modsatte*) dels ved at se Samfundet særlig optaget i sin Begyndelsesvirksomhed af Forsøg paa at holde saa mange *grundtvigsk paavirkede* som *muligt* fast og drage dem ind under sine Rammer, dels endelig ved, at ogsaa *trede Retning* basker med Vingerne og vil flyve op som det egentlige *Centrum* i dansk »Kirkeliv«. — Jeg derimod som en Menig i Kirkehæren, ser *Umuligheden* af at »Centrum« med saadan *Bly* paa Vingerne som Scharling, Schepelern, Paulli¹, kan blive et virksomt Fremskridtsparti eller overhovedet et *enigt* end sige kraftigt og levedygtigt *Centrum*, og ked af »Marchen paa Stedet«, mens den skæve methodistisk subjective Kæmpebølge skyller Kirkeordet bort i sin farlige Sejrsgang, som vil føre baade Kirkeliv og Folkeliv ned i en dyb Bølgedal efter i kort Tid at have toppet — jeg tror paa, at enhver god Borger i Kirkebyen nu maa ihukomme Solons vise Lov og selv kaste sig med ind i Kampen for Kirkeordets Betydning som den samlende og bærende Magt for Kirkeliv og alt kirkeligt Fremskridt, og ser i »Kirkeligt Samfund af 1898« netop *det* Grundlag hævdet i en Frihed, som gør det muligt, at alle

¹) G. Schepelern, Holmens Provst 1895—1900, og J. P. M. Paulli, Københavns Stiftsprovst 1892—1915, hørte ligesom Scharling til den tredje Retnings mest fremtrædende Navne.

danske Kristne, som har Sans derfor, *kan* være med og give dette Samfund et mere fremadskridende eller konservativt Præg, alt eftersom Folk af de forskellige Afskygninger efterhaanden gør sig gældende under den fælles Bevægelse.

I og for sig maa det tjene Sagen bedst, om netop Mænd som Rørdam og du — ligesom Begtrup fra modsat Side — staar *udenfor* Bestyrelsen og Fødselsveerne i dette Samfund. En anden Sag er, at I vel nok venligt vil støtte *det* baade i *Tale* og *Skrift*, saa at det ikke skal faa altfor uventede og unødige Hindringer at kæmpe imod. Ja I *kan* jo i Grunden ikke undres, da I jo selv har vist os *Grundlaget*. —

For mig staar det saaledes, at naar alle de unge flinke Præster, der nu gør Forsøg paa at faa en ny Centrumsdannelse i Gang, fordi de, som vi alle, higer efter Sammenhold og Fællesvirken, har faaet tilstrækkelig prøvet, at de *ingen Vegne* kommer med den ukirkelige Klods om Benet, som er den *negative* Arv fra »Mynster—Martensen—Fog«, saa vil det gaa op for dem, at deres *Hjerters* Trang kan finde fuld Tilfredsstillelse i »Samfundet af 1898«, og først naar *de* føler sig ikke som taalte Gæster, men som ventede og virksomme Brødre *indenfor* Samfundet, vil dets Maal være naaet og dets Opgave kunne løses til sund Udvikling af vort Kirkeliv og Folkeliv efter Tidens Tarv. Naar *Du* maa synes, at Øjeblikket for dig er kommen, da Samfundet har vundet din Tillid som et Udtryk for det *fælles* bevidste Kirkeliv paa Kirkeordets Grund og ikke staar for dig bare som en Kraftanstrengelse fra det hensygnende Grundtvigianerparti indenfor Kirken, maa Tiden vise. Men hjælp til, kære Svoger, saadan som du *nu* staar og *maa* staa, at det dog *kan* blive, hvad vi begge inderlig længes efter og beder om at faa frem, og som ikke, saa vidt jeg skønner, *nogen* anden Forbindelse indenfor Kirken har saa mange og gode Elementer til, som netop dette Samfund! . . .¹

Din hengivne Svoger Christen.

¹) Brevet slutter med nogle personlige Bemærkninger og Hilsener, som her er udeladt.

5. *Carl Koch til V. J. Hoff 25. Januar 1900*¹. Ubberup 25/1 1900.

Kære Pastor Hoff! Samtidig med, at jeg sender medfølgende Svar til Bestyrelsen for »Kirkeligt Samfund«, vil jeg gerne udtale mig lidt udførligere og lidt mere personligt overfor Dem. — Da jeg blev Student, skrev Rektor Lefolii², som han plejede, et lille Stykke i min Vidnesbyrdbog om mig og min Fremtid. Han sagde her, at der havde været Mangler ved mit Arbejde og talte om Aarsagerne dertil. Derefter indskærpede han meget stærkt, at naar Valget af Livsgerning skulde ske, »vil jeg ønske, der maa være en afgjort og sikker Drift hos ham, der bestemmer hans Valg«, saa »det maa lykkes ham at faa sit Hjærte helt med ved Valget«. Andre, f. E. min ældre Broder, fik helt andre Ord.

Jeg syntes den Gang ikke rigtig om Rektorens Skudsmaal og Raad; men jeg har siden mange Gange maattet give ham Ret. Han saa dybt i mig, da han særlig sagde til mig, at min Gerning kun kunde blive til Gavn for mig selv og andre, naar jeg kunde have mit Hjærte helt med deri. . . .³

Nu kommer jeg til det kirkelige Samfund. Jeg blev Medlem i Januar, i Parenthes sagt efter Brückers Stykker. Men helt glad var jeg ikke. Der var, som De ved, Punkter i Programmet, som jeg ikke kunde være enig i. Og Foraarets og Sommerens kirkelige Smaabegivenheder kunde ikke ret berolige mig. Jeg maatte af og til i høj Grad misbillige Monrads Maade at skrive paa. Jeg maatte betragte flere af hans Artikler som utidige, som Forsøg paa smaaligt at sprede, hvor der netop skulde samles. Jeg maatte være ganske uenig med Lavrids Nyegaards Fortolkning af Kirkeligt Samfunds Rolle, som uimodsagt stod i »Dansk Kirketidende«⁴. Og jeg fik mere og mere Følelsen af, at jeg

¹) V. J. Hoffs Arkiv, RA. Carl Koch var ikke blot Hoffs Eftermand i Ubberup, men havde forinden virket som hans Medhjælper i 6 Aar (1888—95).

²) H. H. Lefolii, Rektor ved Viborg Katedralskole 1866—92.

³) Der følger nogle Eksempler herpaa.

⁴) Jfr. S. 337.

maatte have sagt noget af dette for at kunne være Medlem af Kirkeligt Samfund med Glæde.

Trods megen Ulyst tog jeg da til Odense. Men jeg følte en stærk Sikkerhed i, at jeg skulde. Og jeg vandt da ogsaa noget derved. Jeg kan være gladere ved det hele. Jeg kan se den egentlige og udmærkede Plan hæve sig klarere ud af Begyndelsesvanskelighederne; og jeg kan efter mine Forhold bedre bidrage til, at dette fremdeles maa ske. Jeg kan med Glæde tænke paa at faa en af Kirkeligt Samfunds københavnske Mænd — f. E. Larsen, hvis han vil — her ud en Gang og tale om en enkelt Side af Sagen — dette af praktiske Hensyn —, f. E. om Arbejdet mellem den københavnske Ungdom; og jeg kan opfordre Menigheden til at bidrage dertil. Jeg vil ogsaa gerne, saa vidt jeg kan for Arbejdet her ude, tage Del i Kirkeligt Samfunds Arbejde andensteds.

Men jeg synes, at jeg maa gøre dette som menig, ikke som Anfører. Jeg kan ganske vist bedre forsvare »Kirkeligt Samfund« end jeg kunde før. Men jeg maatte kræve af mig selv som Bestyrelsesmedlem, at jeg kunde forsvare det endnu bedre. Jeg vilde ikke, naar jeg var Bestyrelsesmedlem, tale med Forbehold derom, »nøgende«; ti et saadant Forsvar er maaske værre end slet intet.

Alt dette vilde det falde mig let at sige, hvis det ikke var Deres Navn, der stod under Opfordringen. Og der har været Øjeblikke, da jeg var lige ved at svare Ja, for Deres Skyld.

Men saa tænker jeg paa, hvordan De har været imod mig. De gav mig altid Plads her ude. Ja, De skaffede mig Plads. For min Maade at tænke paa, tale paa, være paa. Jeg kan ikke sige Dem, hvor jeg er taknemlig derfor. Og saa var det da vist heller ikke ret at gøre dette for Deres Skyld, naar jeg ikke er sikker i mig selv . . .¹

¹) Her er udeladt nogle afsluttende Bemærkninger uden større Betydning.

Til Slutning en kærlig Hilsen! Gud give Dem et godt Nytaar med Helbred, Fred og Kraft. Ogsaa Deres Hustru sender vi begge kærlig Hilsen.

Deres ærbødigst hengivne

Carl Koch.